

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародні економічні відносини та іноземних мов»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВтаІМ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2026 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти
на тему:
«МІЖНАРОДНА ТРУДОВА МІГРАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ»

Виконав здобувач вищої освіти
4 курсу, групи МЕВ-22
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»

_____ Бондаренко А.А.
« ____ » _____ 2026 р.

Керівник роботи
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2026 р.

Рецензент _____

м. Кропивницький

Центральноукраїнський національний технічний університет

Факультет економічний

Кафедра Міжнародних економічних відносин та іноземних мов

Рівень вищої освіти Бакалавр

Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»

Спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»

Освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Іван МИЦЕНКО

«_____» _____ 2026 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗА ПЕРШИМ (БАКАЛАВРСЬКА) РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Бондаренка Андрія Андрійовича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи

Міжнародна трудова міграція та її вплив на соціально-економічний розвиток України

_____ Миценко Іван Михайлович, д.е.н., професор

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

3. Строк подання роботи до захисту _____

4. Мета та завдання кваліфікаційної роботи Метою є дослідження сучасних тенденцій міжнародної трудової міграції з України, оцінка її соціально-економічних наслідків для держави та визначення напрямів удосконалення державної політики щодо збереження людського капіталу й стимулювання повернення українських громадян.

Завдання: дослідити теоретичні засади вивчення міграційних процесів населення та міжнародної трудової міграції; узагальнити основні теоретичні підходи до аналізу міжнародної трудової міграції; охарактеризувати класифікацію та основні види міжнародної трудової міграції; проаналізувати сучасний стан і тенденції міжнародної трудової міграції з України; оцінити вплив міжнародної трудової міграції на економіку України; дослідити макроекономічні наслідки міжнародної трудової міграції в умовах війни; проаналізувати проблему відтоку людського капіталу України внаслідок міжнародної міграції; визначити напрями державної політики щодо повернення мігрантів, реінтеграції населення та демографічного відновлення України.

5. Консультанти по роботі, із зазначенням розділів роботи

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	проф. Миценко І.М.		
Розділ 2	проф. Миценко І.М.		
Розділ 3	проф. Миценко І.М.		

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми і об'єкта дослідження, призначення наукового керівника	02.02.2026-13.02.2026	
2	Розробка завдання на кваліфікаційну роботу, складання календарного плану його виконання	16.02.2026-06.03.2026	
3	Опрацювання навчальної та наукової літератури і складання плану роботи	09.03.2026-10.04.2026	
4	Проведення наукових досліджень, обробка фактичного матеріалу	13.04.2025-08.05.2026	
5	Написання тексту 1-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	11.05.2026-17.05.2026	
6	Написання тексту 2-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	18.05.2026-31.05.2026	
7	Написання тексту 3-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	01.06.2026-07.06.2026	
8	Усунення недоліків, написання остаточного варіанта тексту, оформлення кваліфікаційної роботи	08.06.2026-11.06.2026	
9	Перевірка на плагіат	12.06.2026-16.06.2026	
10	Отримання відгуку наукового керівника	17.06.2026-21.06.2026	
11	Рецензування кваліфікаційної роботи	22.06.2026-25.06.2026	
12	Захист кваліфікаційної роботи на засіданні екзаменаційної комісії		

Дата видачі завдання

« ____ » _____ 2026 року

Підпис керівника

(прізвище та ініціали)

Завдання прийнято до виконання

« ____ » _____ 2026 року

Підпис здобувача

Анотація

Міжнародна трудова міграція та її вплив на соціально-економічний розвиток України. - Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “бакалавр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2026.

У бакалаврській роботі досліджено міжнародну трудову міграцію як важливе соціально-економічне явище, що суттєво впливає на розвиток України в умовах глобалізації та воєнних викликів. Розкрито теоретичні засади дослідження міграційних процесів, охарактеризовано основні підходи до вивчення міжнародної трудової міграції, її класифікацію та сучасні форми.

Проаналізовано сучасний стан міжнародної трудової міграції з України, основні тенденції міграційного відтоку, географічну структуру міграційних потоків, а також вплив міграції на економіку держави, ринок праці, демографічну ситуацію та макроекономічний розвиток в умовах війни. Особливу увагу приділено проблемі відтоку людського капіталу, зокрема висококваліфікованих фахівців і молоді, а також перспективам їх повернення в Україну.

За результатами дослідження визначено основні напрями державної політики щодо збереження людського капіталу, стимулювання повернення українських мігрантів, їх реінтеграції та демографічного відновлення країни.

Ключові слова: міжнародна трудова міграція, трудові мігранти, людський капітал, ринок праці, демографічна криза, грошові перекази, економічний розвиток, реінтеграція мігрантів, державна міграційна політика, Україна.

Abstract

International Labour Migration and Its Impact on the Socio-Economic Development of Ukraine. - Manuscript.

Qualifying bachelor's thesis for the degree of higher education in the educational and professional program "International Economic Relations" in the specialty "International Economic Relations". – Central Ukrainian National Technical University. - Kropyvnytskyi. - 2026.

This bachelor's thesis examines international labor migration as an important socio-economic phenomenon that significantly affects Ukraine's development in the context of globalization and wartime challenges. The theoretical foundations of migration studies are explored, including the main approaches to the analysis of international labor migration, its classification, and contemporary forms.

The study analyzes the current state of international labor migration from Ukraine, the main trends of migration outflows, the geographical structure of migration flows, and the impact of migration on the national economy, labor market, demographic situation, and macroeconomic development under wartime conditions. Particular attention is paid to the problem of human capital outflow, especially the migration of highly qualified specialists and young people, as well as the prospects for their return to Ukraine.

Based on the findings, the study identifies the main directions of state policy aimed at preserving human capital, encouraging the return of Ukrainian migrants, supporting their reintegration, and promoting the country's demographic recovery.

Keywords: international labor migration, labor migrants, human capital, labor market, demographic crisis, remittances, economic development, migrant reintegration, state migration policy, Ukraine.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ.....	10
1.1. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів населення.....	10
1.2. Теоретичні підходи до дослідження міжнародної трудової міграції	14
1.3. Класифікація та основні види міжнародної трудової міграції	17
Висновки до розділу.....	21
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНИ	23
2.1. Сучасний стан та тенденції міжнародної трудової міграції з України.....	23
2.2. Вплив міжнародної трудової міграції на економіку України	32
2.3. Вплив міжнародної трудової міграції на макроекономічний розвиток України в умовах війни.....	40
Висновки до розділу.....	49
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	54
3.1. Проблема відтоку людського капіталу України в умовах міжнародної міграції	54
3.2. Напрями державної політики щодо повернення мігрантів та демографічного відновлення України	58
Висновки до розділу.....	71
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах глобалізації міжнародна трудова міграція є одним із найбільш масштабних і динамічних соціально-економічних явищ, що суттєво впливає на розвиток національних економік, ринки праці, демографічну структуру населення та формування людського капіталу. Зростання міжнародної мобільності населення зумовлене комплексом економічних, соціальних, політичних і демографічних чинників, серед яких ключову роль відіграють нерівномірність економічного розвитку країн, дисбаланс на ринку праці, відмінності в рівні доходів населення, глобалізація ринку праці та інтеграційні процеси.

Для України міжнародна трудова міграція є особливо актуальним явищем, оскільки протягом останніх десятиліть вона стала одним із визначальних факторів соціально-економічного розвитку держави. Значний відтік трудових ресурсів за кордон, з одного боку, створює додаткові можливості для підвищення добробуту населення через отримання доходів від трудової діяльності за межами країни, сприяє надходженню валютних переказів та розширенню міжнародного професійного досвіду громадян. З іншого боку, масова міграція населення призводить до скорочення трудового потенціалу, дефіциту робочої сили, загострення демографічної кризи, втрати людського капіталу та посилення дисбалансів на національному ринку праці.

Особливої гостроти проблема міжнародної трудової міграції набула в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, яка спричинила безпрецедентні міграційні потоки, масове вимушене переміщення населення, трансформацію структури зовнішньої міграції та суттєві зміни в соціально-економічному середовищі держави. У сучасних умовах міжнародна трудова міграція з України поєднує ознаки вимушеної, трудової, освітньої та довгострокової міграції, що значно ускладнює оцінку її наслідків і вимагає комплексного наукового аналізу.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю поглибленого вивчення сучасних тенденцій міжнародної трудової міграції, оцінки її впливу на економіку України, людський капітал і демографічну ситуацію, а також визначення ефективних напрямів державної політики, спрямованої на мінімізацію негативних наслідків міграційного відтоку та стимулювання повернення українських громадян.

Проблематика міжнародної трудової міграції є предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Теоретичні та прикладні аспекти міграційних процесів, їх вплив на ринок праці, економічне зростання, людський капітал та демографічний розвиток висвітлено у працях українських і міжнародних дослідників. Водночас сучасні трансформації міграційних процесів, спричинені воєнними подіями, зумовлюють необхідність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Метою бакалаврської роботи є дослідження сучасних тенденцій міжнародної трудової міграції з України, оцінка її соціально-економічних наслідків для держави та визначення напрямів удосконалення державної політики щодо збереження людського капіталу й стимулювання повернення українських громадян.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

- дослідити теоретичні засади вивчення міграційних процесів населення та міжнародної трудової міграції;
- узагальнити основні теоретичні підходи до аналізу міжнародної трудової міграції;
- охарактеризувати класифікацію та основні види міжнародної трудової міграції;
- проаналізувати сучасний стан і тенденції міжнародної трудової міграції з України;
- оцінити вплив міжнародної трудової міграції на економіку України;

- дослідити макроекономічні наслідки міжнародної трудової міграції в умовах війни;
- проаналізувати проблему відтоку людського капіталу України внаслідок міжнародної міграції;
- визначити напрями державної політики щодо повернення мігрантів, реінтеграції населення та демографічного відновлення України.

Об’єктом дослідження є міжнародна трудова міграція як соціально-економічне явище.

Предметом дослідження є сучасні тенденції міжнародної трудової міграції з України, її вплив на економічний розвиток, людський капітал та механізми державного регулювання міграційних процесів.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема методи теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу — для дослідження сутності міжнародної трудової міграції; статистичний аналіз — для оцінки сучасних тенденцій міграційних процесів; порівняльний метод — для аналізу динаміки соціально-економічних показників; графічний метод — для візуалізації результатів дослідження; економіко-статистичний метод та метод прогнозування — для оцінки перспектив розвитку міграційних процесів.

Інформаційною базою дослідження стали нормативно-правові акти України, офіційні статистичні матеріали Державної служби статистики України, Національного банку України, міжнародних організацій (ООН, УВКБ ООН, МОМ, Світового банку), аналітичні звіти, наукові публікації вітчизняних і зарубіжних дослідників, а також відкриті інформаційні ресурси.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості використання висновків і рекомендацій дослідження під час формування державної політики у сфері регулювання міграційних процесів, розроблення

заходів щодо збереження людського капіталу, стимулювання повернення українських громадян та подолання демографічної кризи.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, 14 рисунків, 2 таблиць та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

1.1 Теоретичні засади дослідження міграційних процесів населення

Міграція являє собою процес переміщення окремих осіб або соціальних груп зі зміною їхнього постійного місця проживання, що може відбуватися як у межах однієї країни, так і за її межами. До міграційних явищ також відносять переселення населення між міськими та сільськими територіями.

На початку XXI століття міжнародні міграційні процеси зазнали суттєвих змін порівняно з попередніми десятиліттями. У сучасних умовах міжнародна міграція набула глобального характеру, охопивши практично всі країни світу, а міграційні потоки стали більш різноманітними за своїм складом, напрямками та причинами виникнення. Проблеми, пов'язані з імміграцією, мають відчутний вплив як на країни походження мігрантів, так і на держави їхнього перебування, а також на міжнародне співтовариство загалом. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває необхідність науково обґрунтованого регулювання міграційних процесів.

У XXI столітті сформувалася глобальна система міграційних потоків, що охоплює майже всі держави світу. Глобалізаційні процеси, а також динамічні політичні й економічні зміни у світі сприяли активізації міжнародної мобільності населення та формуванню нової моделі міжнародної міграції, основними ознаками якої є [1]:

- значне розширення масштабів і географії міжнародної міграції;
- трансформація структури міграційних потоків;
- зростання ролі трудової міграції та стабільне збільшення обсягів нелегальної трудової міграції;
- розширення масштабів вимушеної міграції та її географічного поширення;

- посилення впливу міжнародної міграції на соціально-економічний розвиток світової економіки;
- суперечливий характер імміграційної політики окремих економічно розвинених країн.

Міграція населення є важливим соціальним явищем сучасного світу, яке тією чи іншою мірою стосується майже всіх держав. Транскордонна мобільність трудових ресурсів є складовою ширшого міграційного процесу, що характеризується багатофакторністю, складною природою та різноманітними наслідками. На характер і масштаби міграції впливають демографічні, політичні, соціально-економічні та інші чинники. Водночас міжнародна міграція сама є важливим фактором розвитку соціально-економічних систем на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Соціально-економічний зміст міграції полягає у врівноваженні попиту на робочу силу з її пропозицією в різних регіонах, а також у формуванні можливостей для задоволення професійних, соціальних, матеріальних і духовних потреб населення.

У широкому розумінні міграція охоплює всі форми просторового переміщення населення, зокрема сезонні, періодичні та маятникові переміщення, за винятком процесів розселення. Вона включає переміщення через територіальні межі незалежно від їх тривалості, регулярності чи мети, які можуть супроводжуватися зміною місця проживання або відбуватися без неї. Оскільки міграція формується з окремих потоків переміщення населення, це поняття використовується у збірному значенні.

Міграційна поведінка формується під впливом комплексу взаємопов'язаних мотивів, що включають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Рішення про міграцію нерідко зумовлене особистим вибором людини, її прагненням покращити умови життя, реалізувати професійний потенціал, задовольнити матеріальні потреби або досягти кращих соціальних перспектив.

Чинники міграції поділяють на неконтрольовані та соціально регульовані. До неконтрольованих належать природно-географічні умови регіонів, рівень їх освоєння, ступінь благоустрою та географічне розташування. Соціально регульовані чинники охоплюють демографічні характеристики населення, зокрема рівень природного приросту, вікову та статеву структуру, співвідношення місцевого населення й мігрантів, а також мовні, культурні, соціально-психологічні та побутові відмінності між соціальними групами. Важливий вплив також мають соціальні взаємодії, психологічний клімат і загальні умови життєдіяльності населення [2].

Наслідком реалізації функції прискорення є забезпечення певного рівня географічної мобільності робочої сили, зміна регіональної структури трудових ресурсів, а також збільшення кількості змін місця проживання протягом життя людини. Розподільна функція міграції полягає у перерозподілі населення між регіонами з метою досягнення більшої відповідності між попитом і пропозицією на ринку праці. Селективна функція міграції виявляється у зміні якісного складу населення та трудових ресурсів певного регіону внаслідок нерівномірної участі представників різних соціально-демографічних груп у міграційних процесах [3].

Для дослідження міграційних процесів важливе значення має аналіз соціально-демографічних характеристик мігрантів, визначення їх чисельності, вивчення кількісних і структурних параметрів міграції, а також прогнозування її подальших напрямів та інтенсивності. Дослідження міграційних процесів базується на даних переписів населення, матеріалах поточного обліку міграції та результатах вибіркового дослідження окремих міграційних потоків. В Україні ключовим джерелом оперативної інформації щодо міграції населення є система поточного обліку міграційних переміщень. Її функціонування забезпечується шляхом реєстрації осіб, які змінюють місце проживання, знімаючись із попереднього місця реєстрації або оформлюючи реєстрацію за новою адресою.

Цей процес супроводжується заповненням відповідної статистичної документації, зокрема адресних листків прибуття та вибуття.

Міграція населення є складним соціальним явищем, що становить предмет дослідження багатьох наук, серед яких історія, право, економіка, демографія, географія та соціологія. Кожна з цих дисциплін розглядає міграційні процеси крізь призму власного предмета дослідження, формулює відповідні завдання та застосовує специфічні методи аналізу. Водночас теоретичні концепції, сформовані в межах різних наукових дисциплін, не є взаємовиключними, а, навпаки, доповнюють одна одну, сприяючи всебічному розумінню міграційних процесів на різних рівнях аналізу.

У науковому дискурсі існують різноманітні підходи до класифікації чинників, що визначають масштаби та напрями міграційних процесів. Переважна більшість цих факторів перебуває у тісному взаємозв'язку та впливає одночасно. Просторові переміщення населення можуть бути спричинені економічними, соціальними, демографічними, політичними, етнічними, освітніми, психологічними, військовими, екологічними та іншими причинами. З огляду на тісну взаємодію між цими чинниками, виокремлення окремих причин міграції часто має умовний характер, оскільки рішення щодо переміщення зазвичай формуються під впливом сукупності взаємопов'язаних обставин [1].

З огляду на територіальне охоплення в межах окремої держави, міграцію класифікують на внутрішню та зовнішню. Зовнішня міграція передбачає переміщення населення через державні кордони зі зміною постійного місця проживання. За географічним масштабом її поділяють на міжконтинентальну та внутріконтинентальну. Міждержавні міграційні переміщення можуть відбуватися в різних формах, зокрема трудовій, сімейній, освітній, рекреаційній або туристичній. У другій половині XX століття трудова міграція набула особливого значення як важлива складова процесу інтернаціоналізації світового

господарства. Робоча сила, як один із основних факторів виробництва, орієнтується на найбільш ефективне використання не лише в межах національної економіки, а й у глобальному економічному середовищі.

Зовнішня міграція охоплює два основні напрями — еміграцію та імміграцію. Еміграція характеризується виїздом населення за межі країни з метою тривалого або постійного проживання, тоді як імміграція передбачає прибуття іноземних громадян до країни для працевлаштування, здобуття освіти чи проживання. Внутрішня міграція, у свою чергу, стосується переміщення населення в межах однієї держави. Такі переміщення можуть здійснюватися між міськими та сільськими територіями, між різними містами або в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць. Залежно від просторового масштабу внутрішню міграцію класифікують на внутріобласну, міжобласну, внутрішньорайонну та міжрайонну.

1.2 Теоретичні підходи до дослідження міжнародної трудової міграції

Міжнародна трудова міграція є невід’ємною складовою світової економічної системи, що розвивається під впливом функціонування ринку праці, міжнародного поділу праці та інтеграційних процесів у глобальному економічному середовищі. На масштаби й напрями міжнародних трудових переміщень впливають як внутрішні економічні умови окремих країн, так і зовнішні чинники, зокрема стан світової економіки, рівень міжнародної економічної взаємодії та особливості міждержавних відносин. У різні історичні етапи вагому роль у формуванні трудової мобільності також відігравали політичні, військові, релігійні, національні, культурні, сімейні та інші соціальні чинники.

Сучасні міграційні процеси характеризуються високим рівнем складності, різноманітністю форм і постійним зростанням впливу на економічний та демографічний розвиток країн світу. У зв’язку з цим особливого значення

набуває аналіз наявних теоретичних підходів до вивчення міжнародної міграції, а також подальший розвиток методологічних засад її дослідження. Це сприяє формуванню нових концептуальних підходів до розуміння міжнародної міграції як масштабного глобального явища [4].

Починаючи з XIX століття, міжнародна трудова міграція є предметом активного наукового дослідження. Важливу увагу дослідників привернув період стрімкого розвитку міграційних процесів наприкінці XIX та протягом XX століття, коли кількість міжнародних мігрантів суттєво зросла. Це зумовило потребу в науковому поясненні причин, механізмів і наслідків міжнародної міграції. Упродовж останніх півтора століття було сформовано низку теоретичних підходів, що дозволяють аналізувати міграційні процеси як на мікрорівні, з позиції індивідуальної поведінки, так і на макрорівні, з урахуванням глобальних економічних і соціальних закономірностей.

Поняття еміграції безпосередньо пов'язане з потребою людини у зміні місця проживання. Так, С. К. Бондирєва розглядає міграцію як мотивоване соціальне явище, зумовлене прагненням людини задовольнити власні потреби. Л. В. Балдін трактує міграцію населення як процес переміщення людей між державами.

У вузькому значенні міграцію визначають як переміщення осіб з різною метою через межі певних територіальних утворень із наміром тимчасової або постійної зміни місця проживання (рис. 1.1) [5].

Рис. 1.1 Ознаки, якими характеризують міжнародну міграцію

Джерело: побудовано автором на основі даних [5]

Варто зазначити, що міграція є не лише процесом переміщення, а й фактом уже здійсненої зміни місця перебування населення. У межах аналізу міграційних процесів використовуються такі поняття, як «міграційна мобільність» та «міграційне переміщення», які дозволяють точніше охарактеризувати різні аспекти руху населення [6].

Міграційна мобільність, на відміну від власне міграції, характеризує готовність або здатність особи, зокрема громадянина чи особи без громадянства, до здійснення просторового або соціального переміщення з певною метою. Така мобільність може проявлятися у зміні країни проживання, переміщенні в межах однієї держави як у горизонтальному, так і у вертикальному напрямі, а також у прагненні до професійного чи соціального зростання, що нерідко супроводжується зміною роботи або місця проживання.

Міграційна мобільність також розглядається як поєднання здатності, потреби та готовності особи до переміщення відповідно до власних життєвих цілей і соціально-економічних обставин. Вона передбачає наявність мотивації до зміни місця проживання чи працевлаштування, здатність адаптуватися до

нових умов, долати соціальні, правові та адміністративні бар'єри, а також реалізовувати наміри щодо зміни територіального середовища проживання або професійної діяльності.

Міграція є складним багатокомпонентним соціально-економічним явищем, що характеризується як позитивними, так і негативними наслідками. Вплив міграції залежить від конкретних соціально-економічних умов країни або регіону та може по-різному позначатися як на державах, що є джерелом трудових ресурсів, так і на країнах, які приймають мігрантів [5].

1.3 Класифікація та основні види міжнародної трудової міграції

Міжнародну трудову міграцію традиційно поділяють на легальну та нелегальну. Така класифікація має важливе значення для оцінки соціально-економічних наслідків міграційних процесів як для країн-донорів робочої сили, так і для держав, що приймають мігрантів. Це зумовлено тим, що легальна й нелегальна форми трудової міграції по-різному впливають на економічний розвиток, функціонування ринку праці, податкову систему та соціальну сферу як у країнах походження, так і в країнах призначення.

Головне чітко розмежовувати поняття легальної та нелегальної міграції, а також законної й незаконної трудової діяльності. Наприклад, громадянин іноземної держави, який отримує шенгенську візу категорії С, має право на короткострокове перебування в межах країн Шенгенської зони строком до трьох місяців, однак така віза не надає права на офіційне працевлаштування. Як правило, цей тип візи видається з туристичною, приватною, сімейною або діловою метою, а порушення встановлених умов перебування може спричинити застосування відповідних санкцій.

Для законного працевлаштування іноземцю необхідно пройти визначені законодавством процедури, зокрема отримати дозвіл на роботу або відповідну візу, яка передбачає право на трудову діяльність. У зв'язку з цим ситуація, коли

особа законно в'їжджає до країни, але здійснює трудову діяльність без належного дозволу, свідчить про легальне перебування, проте незаконну зайнятість.

Окремі категорії іноземців можуть користуватися спеціальними умовами працевлаштування. Зокрема, законодавчі норми окремих країн Європейського Союзу надають студентам із третіх країн право на працевлаштування в межах обмеженої кількості годин на тиждень, що дає змогу частково покривати витрати, пов'язані з навчанням. Крім того, спрощені умови в'їзду та перебування можуть бути передбачені для науковців, які прибувають на запрошення акредитованих дослідницьких установ для здійснення наукової діяльності протягом тривалого періоду [3].

Для комплексного аналізу міграційних процесів важливим є їх систематизований поділ за різними критеріями. У науковій літературі представлено численні підходи до класифікації міграції, які базуються на різних ознаках (табл.1.1). Більшість із них акцентують увагу на окремих характеристиках міграційних процесів, таких як причини переміщення, тривалість перебування, правовий статус мігрантів або територіальні особливості, тоді як деякі класифікації поєднують одразу кілька критеріїв аналізу.

Таблиця 1.1

Класифікація видів міграції населення

Класифікаційні ознаки	Основні характеристики	Види міграції
Географічний напрям	Розрізняють міграції на короткі, середні та далекі відстані. Залежно від цього виокремлюють внутрішні (внутрішньо-регіональна, міжрегіональна), зовнішні (внутрішньоконтинентальна, міжконтинентальна) та транзитні міграції.	Внутрішня Зовнішня Транзитна
Напрямок руху	Розрізняють такі види як імміграція (в'їзд до країни), еміграція (виїзд до країни), гравітаційна (переселення з периферії до великих промислових, наукових та культурних центрів), відцентрова (переміщення міського населення до пригороду), рееміграція (повернення до країни, з якої мігрант виїхав раніше), репатріація (повернення до країни, що є етнічною батьківщиною).	Імміграція Еміграція Гравітаційна Відцентрова Рееміграція Репатріація
Тривалість перебування	Треба розрізняти тимчасову і постійну міграцію. Можна виокремити щотижневі, щомісячні, щорічні міграції, один раз у п'ять років тощо. Трапляються випадки, коли індивід вимушений мігрувати у зв'язку з особливими політичними подіями в країні	Постійна Тимчасова (довгострокова, короткострокова, у тому числі регулярна та нерегулярна)
Правовий статус	За правовим статусом виокремлюють законних або незаконних мігрантів. Тобто це законне чи незаконне перетинання кордонів; а також виконання чи порушення правил реєстрації та тривалості перебування у приймаючій державі або невідповідність діяльності і офіційно вказаної мети приїзду, незаконне працевлаштування	Легальна Нелегальна
Мета, причина	Міграції розрізняють залежно від мети. Наприклад, чи є мета рекреаційною, релігійною, етнічною, екологічною, туристичною, діловою або це трудові міграції (зайнятість, економічні мотиви), міграції, пов'язані з навчанням або вирішенням сімейних проблем.	Економічна (трудова як підвид) Соціальна Культурна Політична Військова Освітня
Спосіб причетності	Відповідно до того, наскільки міграція є добровільною, можна виокремити такі її різновиди: добровільна (рішення про міграцію приймає сам мігрант), примусова (виселення або вигнання, тобто ситуація, коли мігрант позбавлений права вибору), вимушена (зміна місця проживання на певний час або назавжди у супереч бажанням людей, до якої спонукають стихійні лиха, війни, голод).	Добровільна Вимушена Примусова

Джерело: побудовано автором на основі даних [5]

У таблиці 1.1 представлено розширену типологію міграційних процесів, сформовану на основі різних критеріїв просторового переміщення населення.

У XIX–XX століттях у ході становлення національних держав закріпилися принципи громадянства та особистої свободи, а також було чітко визначено державні кордони, що сприяло виокремленню основних елементів міграційного процесу. До таких складових належать країна походження, країна призначення, мігрант як безпосередній суб'єкт переміщення, а також просторовий чинник, зокрема відстань між пунктами переселення. У сучасному науковому дискурсі широко застосовуються поняття «мігрант» та «іммігрант», у зв'язку з чим доцільним є уточнення їхнього змісту.

У науковій літературі поняття міграції інтерпретується неоднозначно та має кілька підходів до визначення. Зокрема, міграцію розглядають, по-перше, як добровільне або вимушене переміщення особи до іншої країни з метою постійного чи тимчасового, переважно довгострокового, проживання з економічних, політичних, релігійних або інших причин; по-друге, як сам факт перебування особи за межами країни після здійснення такого переміщення; по-третє, як сукупність іммігрантів, що проживають на території певної держави.

Імміграція, своєю чергою, трактується як в'їзд громадянина однієї держави на територію іншої з метою постійного або тимчасового, переважно тривалого, проживання [7].

Відповідно до класифікації міжнародної міграції, запропонованої Організацією Об'єднаних Націй, виділяють п'ять основних категорій міжнародних мігрантів: осіб, які переміщуються з метою здобуття освіти; трудових мігрантів; осіб, що переїжджають для возз'єднання сім'ї або створення нової сім'ї; мігрантів, які прибувають з метою постійного проживання; а також осіб, допущених до країни з гуманітарних підстав, зокрема біженців і шукачів притулку.

У науковому дискурсі також представлені більш розгорнуті класифікації міжнародних мігрантів, які включають легальних переселенців на постійне проживання, офіційно зареєстрованих трудових мігрантів (як тимчасових низькокваліфікованих, так і висококваліфікованих працівників), мігрантів-інвесторів із розвинених країн, нелегальних мігрантів, осіб, які звертаються по притулок, осіб зі статусом біженця, біженців *de facto*, а також екологічних мігрантів [8].

Отже, міжнародна трудова міграція є складним і багатогранним явищем, що поєднує як відносно стабільні, так і динамічні характеристики. Залежно від конкретних ознак і форм прояву вона охоплює різноманітні типи, кожен із яких по-різному впливає на соціально-економічний розвиток як країн-донорів, так і країн-реципієнтів трудових ресурсів. Вплив міжнародної трудової міграції має комплексний характер: окремі наслідки можуть виникати одночасно, взаємодіяти між собою, підсилюючи або, навпаки, послаблюючи один одного, що ускладнює їх об'єктивний аналіз.

Висновки до розділу

У результаті проведеного теоретичного дослідження встановлено, що міграція населення є складним багатогранним соціально-економічним явищем, яке суттєво впливає на розвиток сучасного суспільства та світової економіки. Міграційні процеси охоплюють різні форми просторового переміщення населення, зумовлені економічними, соціальними, політичними, демографічними, культурними та іншими чинниками. У сучасних умовах глобалізації міграція набула масштабного характеру, перетворившись на один із ключових елементів міжнародних соціально-економічних відносин.

Аналіз теоретичних підходів до дослідження міжнародної трудової міграції засвідчив, що це явище є невід'ємним елементом світової економічної системи, формування якої зумовлене міжнародним поділом праці, розвитком

ринку праці, інтеграційними процесами та посиленням глобальної економічної взаємозалежності. Міжнародна трудова міграція вирізняється складною структурою, різноманіттям форм прояву та суттєвою залежністю від економічних, політичних, соціальних і правових умов як у країнах походження, так і в державах призначення мігрантів.

У межах дослідження було встановлено, що міжнародна трудова міграція має різноманітні класифікаційні ознаки, зокрема за правовим статусом, тривалістю перебування, напрямками переміщення, причинами міграції, рівнем кваліфікації працівників та формою зайнятості. Особливе значення має розмежування легальної та нелегальної трудової міграції, оскільки ці форми по-різному впливають на економічний розвиток держав, функціонування ринку праці та соціальну сферу.

Отже, міжнародна трудова міграція є складним динамічним процесом, що має неоднозначний вплив на країни-донори та країни-реципієнти робочої сили. Її багатовимірний характер потребує комплексного наукового підходу до дослідження, що враховує як теоретичні аспекти, так і сучасні глобальні тенденції розвитку міграційних процесів. Сформовані теоретичні положення створюють основу для подальшого аналізу сучасного стану, тенденцій та особливостей міжнародної трудової міграції в наступних розділах роботи.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНИ

2.1 Сучасний стан та тенденції міжнародної трудової міграції з України

Повномасштабне військове вторгнення російської федерації в Україну спричинило значні міграційні переміщення населення, внаслідок чого мільйони громадян були змушені залишити країну задля пошуку безпечного місця перебування. Частина українців уже повернулася до України або має намір зробити це в майбутньому, тоді як інші розглядають перспективу довготривалого проживання за кордоном. Такі процеси суттєво вплинули на демографічну ситуацію в Україні, спричинивши значні кількісні та якісні зміни у структурі населення. Це, своєю чергою, позначається на соціально-економічному розвитку держави, її обороноздатності та міжнародному становищі, а також матиме довгострокові наслідки для подальшого розвитку країни [9].

Демографічна ситуація в Україні ще до початку повномасштабної війни характеризувалася стійкою тенденцією до скорочення чисельності населення. Після досягнення пікового показника у 1993 році, коли чисельність населення становила 52 млн осіб, розпочався поступовий демографічний спад, основною причиною якого став низький рівень народжуваності (рис. 2.1). Загальний коефіцієнт народжуваності становить менше ніж 1,4 дитини на одну жінку, що є недостатнім для забезпечення природного відтворення населення.

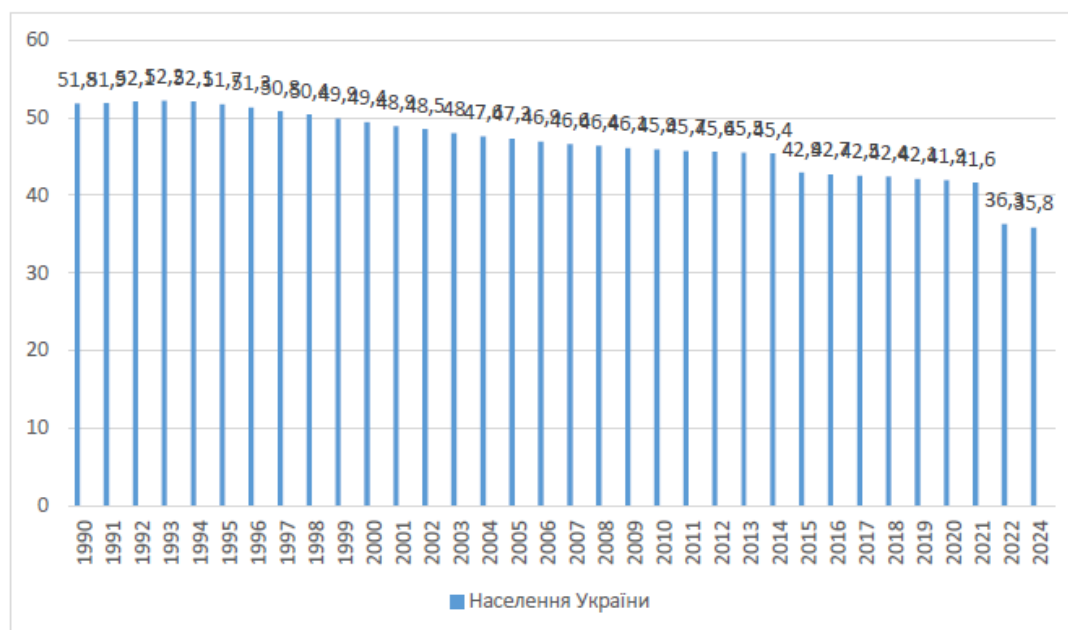

Рис. 2.1 Динаміка населення України в 1990–2024 рр. на 1 січня відповідного року, млн. осіб

* 2002 р. – за результатами перепису 2001 р.,
2014–2019 рр. – без урахування території Криму та неконтрольованих Урядом районів Донбасу).

Джерело: побудовано автором на основі даних [8]

Ще однією суттєвою демографічною тенденцією в Україні є старіння населення. Середній вік населення зріс із 35 років у 1990 році до 37,7 року у 2000 році, 39,3 року у 2010 році та досяг 41,1 року станом на 1 січня 2019 року. Згідно з прогнозними оцінками, до 2050 року чисельність населення України може зменшитися до 35,2 млн осіб, тоді як частка громадян віком понад 60 років становитиме близько 34%.

Додатковим чинником, що сприяв активізації транскордонної мобільності населення, стало запровадження безвізового режиму з країнами Європейського Союзу у червні 2017 року. Упродовж першого року дії безвізового режиму прикордонні служби зафіксували 42,6 млн перетинів державного кордону громадянами України. Станом на 2019 рік 9,2 млн українців мали біометричні

паспорти, з яких майже 3 млн активно використовували можливість безвізових поїздок до країн ЄС.

Упродовж другого року дії безвізового режиму, а саме в період із червня 2018 року до червня 2019 року, громадяни України здійснили 2,35 млн поїздок до країн Європейського Союзу, що у 4,2 раза перевищило показник попереднього року. Це свідчить про поступове підвищення міграційної активності населення та зміцнення інтеграційних зв'язків України з європейським простором [10].

Станом на 1 січня 2022 року, за оцінками Державної служби статистики України, чисельність населення становила 41,2 млн осіб. Водночас ці дані включали населення тимчасово окупованих територій частини Донецької та Луганської областей, що певною мірою впливає на точність статистичних оцінок.

Масштабна закордонна міграція українських громадян, спричинена воєнною агресією, потребує ґрунтовного наукового осмислення, оскільки без належного аналізу неможливе формування ефективної державної політики у сферах демографічного розвитку, ринку праці, соціального захисту населення та післявоєнного відновлення країни.

Готовність громадян України до виїзду за кордон у пошуках безпечного середовища протягом 2022 року змінювалася залежно від рівня безпеки в окремих регіонах, доступності базових інфраструктурних послуг, можливостей працевлаштування, фінансового стану домогосподарств та інших чинників. За офіційними оцінками, від початку повномасштабного вторгнення чисельність населення України скоротилася на 6,7 млн осіб, а від'ємне міграційне сальдо у 2022 році могло досягати 9,43 млн осіб. Такі масштаби міграційних втрат є безпрецедентними за весь період незалежності України [9].

У 2024 році тенденція до зростання трудової міграції з України набула ще більш виразного характеру. Згідно з даними платформи «Опендатабот»,

загальна кількість перетинів державного кордону громадянами України становила 30,11 млн. Водночас близько 2% осіб, які виїхали за межі країни, не повернулися, що еквівалентно приблизно 500 тисячам громадян. Це свідчить про збільшення кількості осіб, які обирають тривале перебування за кордоном або розглядають зміну країни постійного проживання.

Особливо показовим є те, що у 2024 році різниця між кількістю виїздів і повернень сягнула 443 тисяч осіб, що у 3,3 раза перевищує аналогічний показник 2023 року, який становив 134 тисячі осіб. Найбільший міграційний відтік було зафіксовано у червні 2024 року, коли за межами України залишилося 194 тисячі громадян. Така динаміка свідчить про подальше посилення як вимушеної, так і трудової міграції, що створює суттєві виклики для демографічної стабільності та соціально-економічного розвитку держави.

Дані, наведені на рисунку, ілюструють динаміку перетинів державного кордону громадянами України у двох основних напрямках — виїзд з України та в'їзд до країни — протягом 2022–2024 років (рис. 2.2). Проведений аналіз засвідчує, що впродовж зазначеного періоду кількість перетинів державного кордону залишалася стабільно високою, водночас структура міграційних потоків зазнавала змін залежно від року та напрямку переміщення.

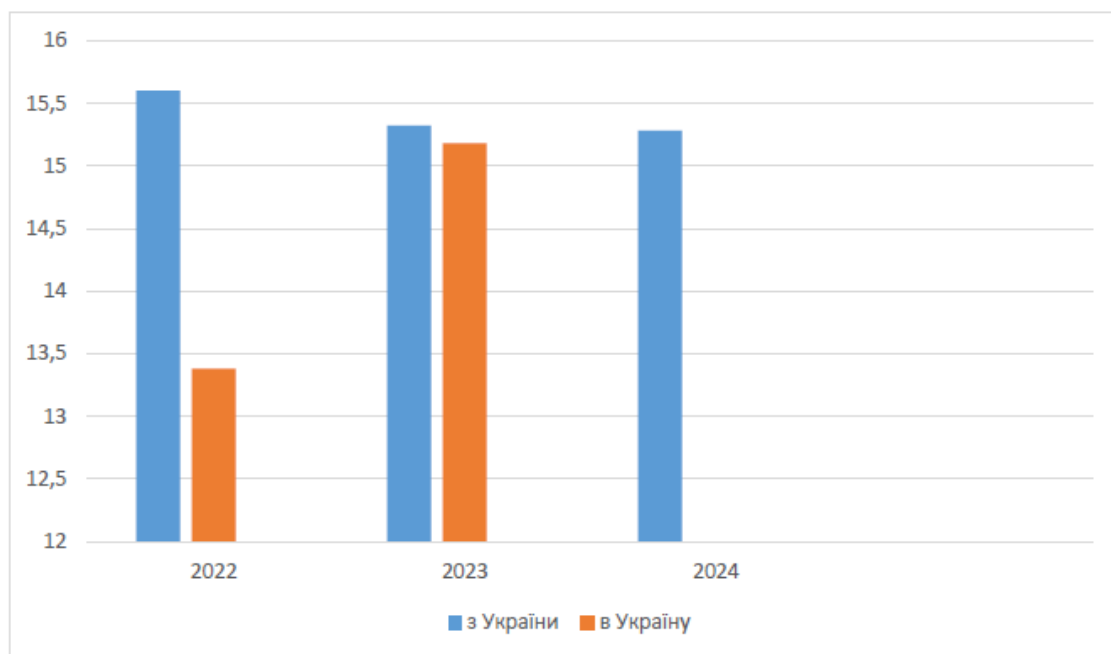

Рис. 2.2 Кількість перетинів кордону громадянами України 2022-2024 рр., млн. осіб

Джерело: побудовано автором на основі даних [8]

У 2022 році, після початку повномасштабного вторгнення російської федерації, було зафіксовано найбільш відчутний дисбаланс між кількістю громадян, які залишили територію України, та тими, хто повернувся до країни. Кількість виїздів становила 15,60 млн осіб, тоді як кількість в'їздів — 13,38 млн осіб. Різниця, що сягнула майже 2,2 млн осіб, свідчить про значний міграційний відтік населення, зумовлений передусім вимушеними переміщеннями через загрозу безпеці. У цей період основними причинами міграції були евакуація, пошук безпечного середовища та тимчасове перебування за межами країни.

У 2023 році простежувалася поступова стабілізація міграційної ситуації. Попри те, що кількість виїздів залишалася високою і становила 15,32 млн осіб, цей показник дещо знизився порівняно з попереднім роком. Водночас суттєво зросла кількість в'їздів — до 15,18 млн осіб, що свідчить про майже повне вирівнювання міграційного балансу. Така тенденція може бути пов'язана з

активізацією процесів повернення громадян України, зокрема тих, хто здійснював циркуляційні переміщення між Україною та сусідніми державами, а також осіб, які тимчасово перебували за кордоном і ухвалили рішення повернутися у зв'язку з частковою стабілізацією умов життя в Україні або завершенням короткострокового перебування за межами держави.

У 2024 році спостерігалось подальше помірне зниження інтенсивності перетину державного кордону в обох напрямках. Кількість виїздів становила 15,28 млн осіб, що лише незначно менше порівняно з попередніми роками, тоді як кількість в'їздів скоротилася до 14,83 млн осіб. Це може свідчити про поступове зниження рівня циркуляційної мобільності населення, а також про збереження тенденції тривалого перебування частини громадян за межами України. Не велике перевищення кількості виїздів над кількістю в'їздів у 2024 році вказує на продовження міграційного відтоку, хоча його масштаби є суттєво нижчими порівняно з 2022 роком.

Загалом динаміка міграційних процесів у 2022–2024 роках демонструє перехід від гострої фази масового вимушеного переміщення населення до поступової стабілізації міграційних потоків і формування нової моделі мобільності населення. Ця модель поєднує елементи вимушеної, трудової та циркуляційної міграції. Стабільно високий рівень перетинів державного кордону протягом досліджуваного періоду підтверджує масштабність міграційної активності українського населення та свідчить про суттєвий вплив зовнішніх чинників, зокрема воєнних подій, економічної нестабільності та поглиблення інтеграційних процесів з Європейським Союзом, на міграційну поведінку громадян.

У 2024 році в Україні спостерігалася складна демографічна та міграційна ситуація, що характеризувалася поєднанням тривалих демографічних викликів і нестабільної динаміки зовнішньої міграції. Позитивне співвідношення між кількістю повернень громадян в Україну та виїздів за її межі було зафіксовано

лише в окремі місяці, зокрема у квітні, липні та серпні. Так, у квітні кількість повернень перевищила кількість виїздів на 58 тис. осіб, у липні — приблизно на 23 тис. осіб, а в серпні цей показник досяг 89 тис. осіб. Впродовж решти місяців спостерігалася протилежна тенденція, що зумовило формування стійкого негативного міграційного сальдо.

Загалом за три роки з початку повномасштабного вторгнення за межами України залишилося близько 3 млн громадян, що майже відповідає кількості осіб, які виїхали з країни протягом усього десятирічного періоду до початку війни, а саме з 2011 по 2021 рік, загальний обсяг еміграції становив 3,3 млн осіб. Що свідчить про суттєве прискорення темпів зовнішньої міграції в умовах війни, що призводить до виснаження трудового, демографічного та людського потенціалу держави. Водночас наведені статистичні дані не враховують осіб, які залишили тимчасово окуповані території або виїхали неофіційними шляхами, що дає підстави припускати ще більші реальні масштаби міграційного відтоку.

Статистичні показники демонструють істотне зростання кількості громадян, які залишили територію України, особливо у період 2022–2024 років. У 2024 році тенденція до зовнішньої міграції не лише збереглася, а й посилилася, що спричинило рекордне негативне міграційне сальдо. За підсумками року воно становило 443 тис. осіб, що більш ніж в три перевищує аналогічний показник 2023 року. Одночасно скорочення чисельності населення супроводжується процесом його старіння, що додатково загострює демографічну кризу.

У таких умовах формується нова довготривала хвиля зовнішньої міграції, яка вже нині чинить суттєвий поганий вплив на соціально-економічний стан країни. Найбільш відчутними наслідками є зростання дефіциту трудових ресурсів, посилення навантаження на систему соціального забезпечення та ускладнення перспектив повоєнного економічного відновлення.

Водночас значна кількість громадян України отримала статус тимчасового захисту в країнах Європейського Союзу, що створює для держави нові стратегічні виклики. Одним із пріоритетних завдань державної політики є підтримання сталого зв'язку з українськими громадянами, які перебувають за кордоном, формування сприятливих умов для їх добровільного повернення, а також забезпечення ефективної соціально-економічної реінтеграції. За відсутності комплексного державного підходу трудова та вимушена міграція може набути ще масштабнішого та більш тривалого характеру, що матиме відчутні наслідки для демографічного й економічного розвитку України.

В умовах затяжної війни та соціально-економічної нестабільності масштаби зовнішньої міграції українського населення продовжують зростати. Одночасно посилюється інтеграція українських громад у європейський соціально-економічний простір, що зумовлено не лише безпековими чинниками, а й ширшими можливостями працевлаштування, доступом до освіти та систем соціального захисту в країнах Європейського Союзу. Особливо виразною є тенденція до довгострокового закріплення частини вимушених мігрантів за кордоном, оскільки значна частина з них уже адаптувалася до нових умов життя.

Порівняно з попереднім періодом, станом на 2024 рік кількість офіційно зареєстрованих українських біженців у країнах Європи зросла на 104 тис. осіб, що свідчить про збереження тенденції до подальшого розширення міграційних процесів (рис. 2.3).

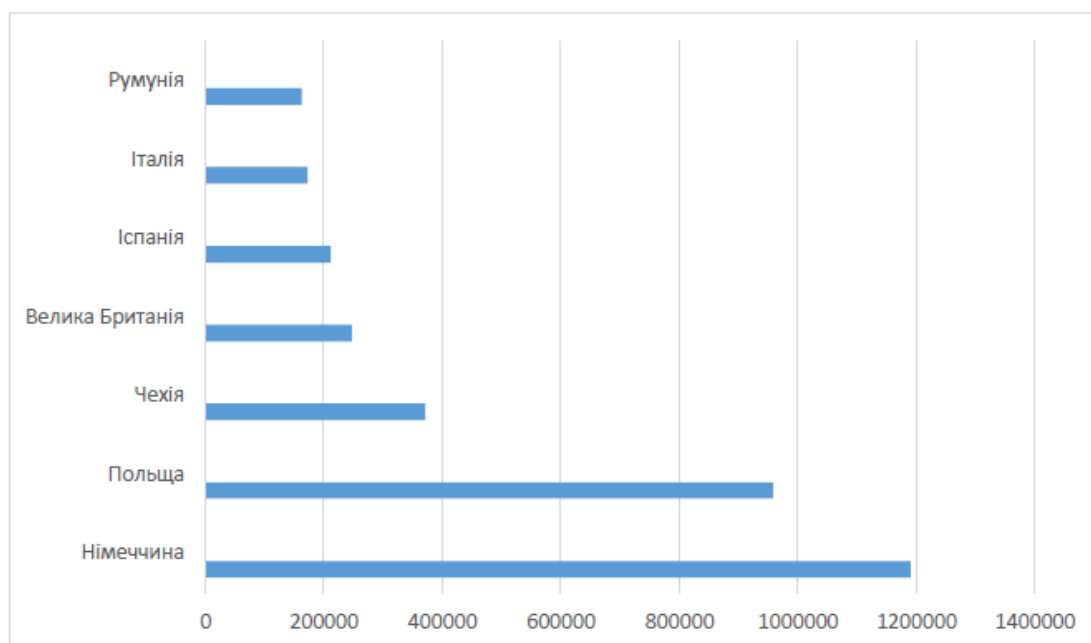

Рис. 2.3 Кількість зареєстрованих біженців, які виїхали в країни Європи станом на 2024 р.

Джерело: побудовано автором на основі даних [11]

Наведені статистичні дані свідчать про виразну територіальну концентрацію українських мігрантів у країнах Західної та Центральної Європи, насамперед у державах, які створили сприятливі умови для прийому, соціального захисту, адаптації та працевлаштування громадян України. Польща та Німеччина й надалі залишаються основними центрами тяжіння для українських мігрантів, що пояснюється географічною близькістю, наявністю сформованих трудових зв'язків, численних українських громад, а також дієвими механізмами інтеграційної підтримки.

Водночас простежується поступове розширення географії розселення українських мігрантів, що свідчить про трансформацію характеру міграційних процесів. Якщо на початкових етапах переважали короткострокові або вимушені переміщення, то нині дедалі більш помітною стає тенденція до переходу тимчасової міграції у довгострокові форми перебування за кордоном.

Це може бути зумовлено адаптацією мігрантів до нових соціально-економічних умов, їхньою інтеграцією до місцевих ринків праці, освітніх систем і соціального середовища країн перебування.

Отже, масштаби та структура сучасних міграційних потоків відображають не лише безпосередні наслідки воєнних подій, а й глибші трансформаційні процеси, що охоплюють трудовий, демографічний і соціальний потенціал України. Це актуалізує потребу в комплексному дослідженні міжнародної міграції населення, її соціально-економічної сутності, структурних особливостей, основних форм, тенденцій розвитку та ключових чинників, які визначають сучасну міграційну динаміку України в умовах глобальних трансформацій.

2.2 Вплив міжнародної трудової міграції на економіку України

Міжнародні грошові перекази охоплюють фінансові та матеріальні ресурси, які трудові мігранти надсилають членам своїх сімей або місцевим громадам у країнах походження. Такі трансфerti є важливим елементом міжнародних міграційних процесів, оскільки вони безпосередньо впливають на рівень добробуту домогосподарств і соціально-економічний розвиток держав.

Світовий банк здійснює збір, аналіз і систематизацію глобальної статистики щодо міжнародних грошових переказів, однак цей процес супроводжується низкою методологічних труднощів. До основних проблем належать обмежена доступність повної статистичної інформації, відмінності у підходах до визначення понять, а також неоднорідність методик обліку, що застосовуються різними країнами (рис. 2.4).

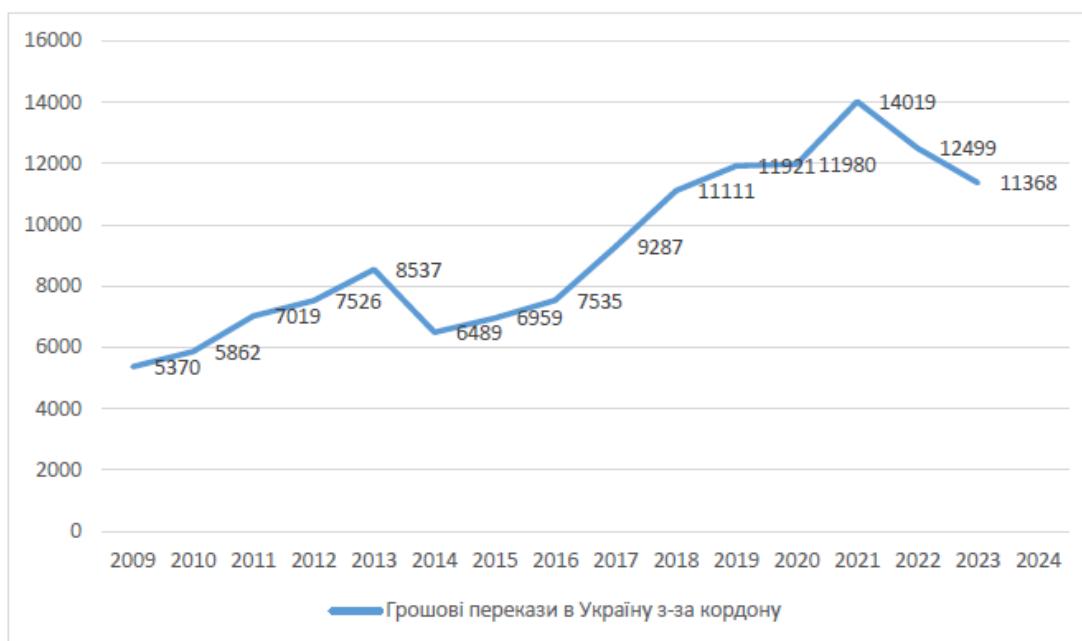

Рис. 2.4 Грошові перекази в Україну з-за кордону за 2009-2024 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано автором на основі даних [12]

Крім того, офіційні статистичні дані не враховують значну частину неформальних або незареєстрованих каналів переказу коштів, які можуть здійснюватися як через приватні мережі, так і поза межами офіційних фінансових установ. У зв'язку з цим реальний обсяг міжнародних міграційних переказів, імовірно, є суттєво вищим за офіційно оприлюднені показники [13].

Грошові перекази українських трудових мігрантів і надалі залишаються вагомим джерелом валютних надходжень для національної економіки. Водночас протягом останніх років спостерігається тенденція до поступового скорочення їх обсягів. Зокрема, у 2022 році сума грошових переказів зменшилася на 1,4 млрд дол. США порівняно з 2021 роком, а у 2023 році скорочення становило ще 1,2 млрд дол. США.

Істотна частина коштів, отриманих у вигляді міграційних переказів, використовується домогосподарствами для покриття повсякденних витрат, забезпечення базових потреб та придбання товарів тривалого користування.

Лише незначна частка таких фінансових ресурсів спрямовується на інвестиційну діяльність або розвиток підприємницьких ініціатив. Водночас існують потенційні можливості для більш ефективного залучення коштів трудових мігрантів до розвитку національної економіки.

Однією з ключових проблем у формуванні ефективної державної політики у сфері трудової міграції є недостатнє врахування підприємницького потенціалу трудових мігрантів та членів їхніх сімей, які залишаються в Україні. Попри професійний досвід, нові компетентності та практичні знання, набуті під час перебування за кордоном, значна частина українських мігрантів після повернення не реалізує себе у сфері підприємницької діяльності на території України. Основною причиною цього залишаються несприятливі умови для ведення бізнесу, зокрема наявність адміністративних бар'єрів, економічна нестабільність та обмежені можливості для розвитку малого і середнього підприємництва.

В цьому контексті доцільно враховувати не лише прямий економічний ефект від надходження грошових переказів, а й потенційні втрати, пов'язані з нереалізованими підприємницькими ініціативами повернених мігрантів та їхніх родин. Ефективне використання цього ресурсу може стати важливим чинником економічного відновлення та стимулювання внутрішнього розвитку країни [14].

Зростання обсягів міграційних грошових переказів може свідчити про підвищення рівня зайнятості та економічної активності українських трудових мігрантів, а також поліпшення соціально-економічної ситуації в країнах їхнього перебування. Такі фінансові надходження мають вагоме значення для підтримки добробуту українських домогосподарств і загальної макроекономічної стабільності держави.

Окрім безпосереднього економічного ефекту, важливим чинником, що може впливати на трансформацію руху трудової міграції, є наявність сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності в Україні. Це

питання набуває особливої актуальності з огляду на прогнозований дефіцит трудових ресурсів, який може посилитися внаслідок тривалого міграційного відтоку населення.

Одним із ключових пріоритетів державної політики у сфері використання прибутків трудових мігрантів має стати створення сприятливого бізнес-середовища для інвестування та започаткування підприємницької діяльності в Україні. Саме розвиток внутрішніх економічних можливостей може стати ефективним механізмом залучення фінансових ресурсів мігрантів до національної економіки.

Водночас реалізація альтернативних механізмів мобілізації коштів трудових мігрантів ускладнюється низьким рівнем довіри населення до фінансових установ. Недостатня довіра до банківської системи залишається суттєвим бар'єром для залучення заощаджень мігрантів через офіційні фінансові інструменти, що обмежує потенціал використання цього ресурсу для економічного розвитку держави.

За результатами 2023 року до України через офіційні та неофіційні канали було спрямовано близько 13 млрд дол. США в еквіваленті (рис. 2.5).

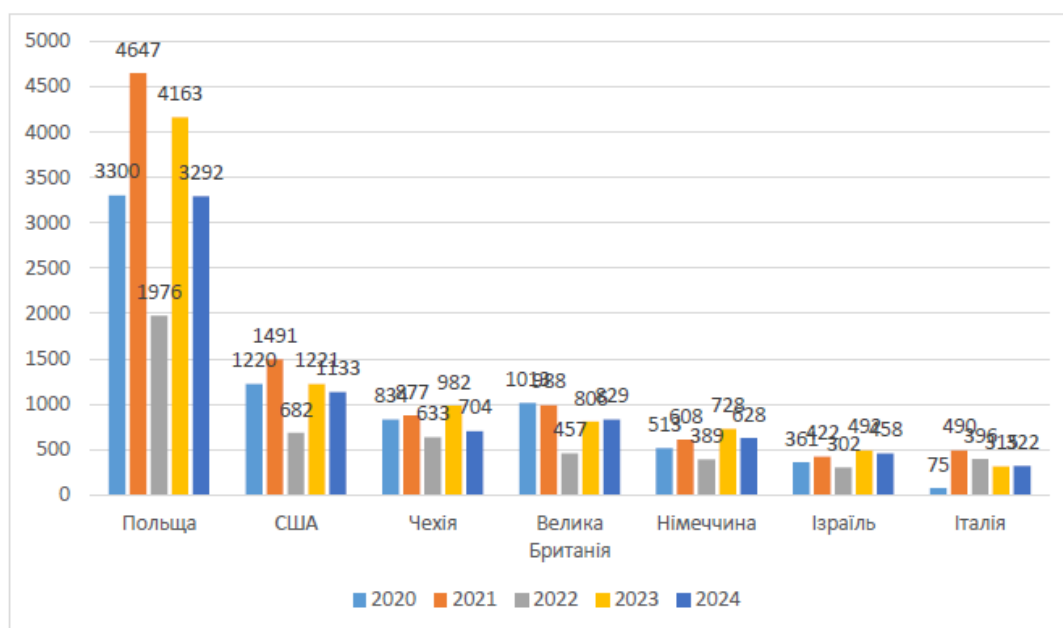

Рис. 2.5 Грошові перекази в Україну в 2020-2024 рр. за найвагомішими країнами, млн дол. США

Джерело: побудовано автором на основі даних [12]

Отже, у 2023 році найбільший обсяг грошових переказів до України надійшов із Польщі та становив 4239 млн дол. США. Другу позицію за обсягом фінансових надходжень посіли Сполучені Штати Америки, звідки було переказано 1221 млн дол. США. До країн, що також забезпечили значні обсяги грошових переказів, належали Чехія, Велика Британія та Німеччина. Аналіз даних, наведених на рис. 2.5, свідчить про те, що Польща впродовж досліджуваного періоду стабільно утримувала провідні позиції як за чисельністю українських трудових мігрантів, так і за обсягами грошових переказів в Україну. Така тенденція зумовлена географічною близькістю країн, інтенсивними трудовими зв'язками між ними та значною концентрацією українських мігрантів на польському ринку праці.

До 2022 року грошові перекази трудових мігрантів залишалися одним із важливих чинників підтримки економічної активності в Україні, сприяючи зростанню споживчого попиту, підтримці фінансової стабільності

домогосподарств і забезпеченню валютних надходжень. Хоча темпи економічного зростання залишалися нижчими за очікувані, роль міграційних переказів у підтримці національної економіки була суттєвою.

Порівняльний аналіз обсягів грошових переказів трудових мігрантів і ПІІ в економіку України свідчить про значну перевагу міграційних фінансових надходжень. У більшості досліджуваних років обсяг грошових переказів суттєво перевищував надходження ПІІ. Винятком став лише 2012 рік, коли приплив ПІІ виходить за межу обсяг грошових переказів на 875 млн дол. США.

Отже, міжнародні міграційні процеси мають відчутний вплив на економіку України не лише через переміщення трудових ресурсів, а й через значні фінансові надходження, які підтримують внутрішній попит, валютний ринок і загальну макроекономічну стабільність держави.

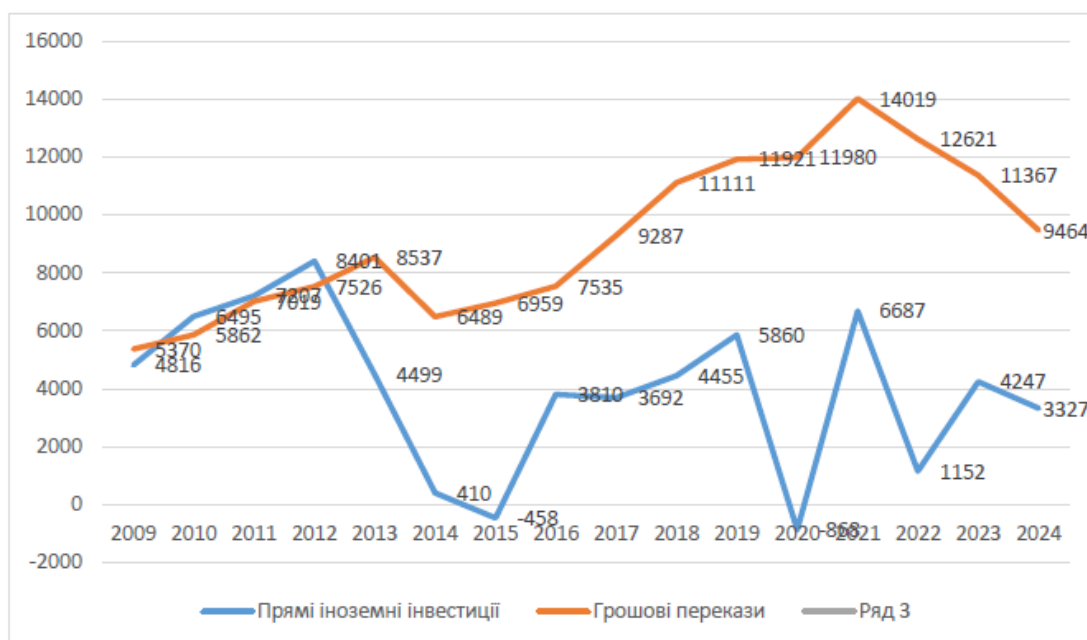

Рис. 2.6 Динаміка надходження прямих іноземних інвестицій та грошових переказів в Україну за 2009-2024 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано автором на основі даних [12; 15]

На рисунку 2.6 відображено суттєві відмінності у динаміці надходжень прямих іноземних інвестицій (ПІІ) та грошових переказів трудових мігрантів в

Україну протягом 2009–2024 років. Аналіз часових рядів засвідчує, що грошові перекази впродовж усього досліджуваного періоду залишалися більш стабільним і вагомим джерелом зовнішніх фінансових надходжень для національної економіки, тоді як обсяги ПІІ характеризувалися високим рівнем волатильності та значною чутливістю до політичних, економічних і безпекових чинників.

Упродовж 2009–2012 років обидва показники демонстрували позитивну динаміку. Обсяг прямих іноземних інвестицій зріс із 4,8 млрд до 8,4 млрд дол. США, що відображало відносну макроекономічну стабільність і певний рівень інвестиційної привабливості України. Водночас обсяги грошових переказів також зростали — із 5,37 млрд до 7,53 млрд дол. США, хоча менш інтенсивними темпами. Уже на цьому етапі спостерігалось наближення обсягів міграційних переказів до рівня ПІІ, що свідчило про посилення значення фінансових ресурсів трудових мігрантів для національної економіки.

Після 2013 року динаміка надходження іноземних інвестицій зазнала суттєвих змін. Обсяг прямих іноземних інвестицій скоротився до 4,5 млрд дол. США у 2013 році, а в 2014–2015 роках ситуація набула виразного кризового характеру. У 2014 році обсяг ПІІ становив лише 410 млн дол. США, тоді як у 2015 році було зафіксовано від’ємне значення на рівні –458 млн дол. США, що свідчило про значний відтік іноземного капіталу внаслідок анексії Криму, початку бойових дій на сході України та загального погіршення економічної ситуації. На відміну від інвестиційних надходжень, грошові перекази в цей період залишалися відносно стабільними: 6,49 млрд дол. США у 2014 році та 6,96 млрд дол. США у 2015 році. Це підтверджує компенсаторну роль трудової міграції у кризові періоди, коли саме грошові перекази забезпечували стабільний приплив валютних коштів і підтримували платоспроможність населення.

У 2016–2019 роках спостерігалось певне відновлення інвестиційної активності, однак обсяги ПІІ залишалися нижчими за докризові показники та коливалися в межах 3,7–5,9 млрд дол. США. Водночас грошові перекази демонстрували стабільне зростання — із 7,53 млрд дол. США у 2016 році до 11,92 млрд дол. США у 2019 році. Саме в цей період обсяги переказів суттєво перевищили прямі іноземні інвестиції, що свідчило про формування стійкої тенденції до посилення залежності економіки України від фінансових надходжень трудових мігрантів.

Після 2020 року динаміка зовнішніх фінансових надходжень зазнала додаткових змін під впливом пандемії COVID-19, а згодом — повномасштабного вторгнення російської федерації у 2022 році. У 2020 році прямі іноземні інвестиції знову набули від’ємного значення (–868 млн дол. США), що свідчило про високий рівень економічної нестабільності та зниження довіри з боку іноземних інвесторів. У 2021 році обсяг інвестицій тимчасово зріс до 6,69 млрд дол. США, однак уже у 2022 році різко скоротився до 1,15 млрд дол. США через суттєве зростання воєнних ризиків. У 2023–2024 роках інвестиційна активність частково відновилася, досягнувши 4,25 млрд та 3,33 млрд дол. США відповідно, проте ці показники все ще залишалися значно нижчими за рівень початку 2010-х років.

У цей самий період грошові перекази продовжували виконувати стабілізаційну функцію для економіки України. У 2020–2022 роках їх обсяг коливався в межах від 11,98 до 14,02 млрд дол. США, досягнувши найвищого значення у 2021 році. Навіть у 2022 році, попри активні воєнні дії, масове переміщення населення та загальну економічну кризу, обсяг грошових переказів залишався високим і становив 12,62 млрд дол. США, що майже в одинадцять разів перевищувало надходження прямих іноземних інвестицій. У 2023–2024 роках обсяг переказів дещо зменшився — до 11,37 млрд і 9,46 млрд дол. США відповідно, однак навіть за таких умов суттєво перевищував обсяги ПІІ.

Отже, аналіз динаміки обох показників демонструє чітку структурну тенденцію: грошові перекази трудових мігрантів протягом останнього десятиліття залишаються більш стабільним і домінуючим джерелом валютних надходжень для України, тоді як прямі іноземні інвестиції виявляються значно більш чутливими до впливу зовнішніх кризових чинників.

Суттєві демографічні зміни, спричинені війною, також матимуть довгострокові економічні наслідки для держави. Станом на 2022 рік в Україні було зареєстровано понад 10,8 млн пенсіонерів, тоді як вимушене переміщення значної частини молодого та економічно активного населення лише загострює проблему старіння населення. Скорочення чисельності працездатного населення створює додаткові ризики для підтримання економічного зростання, ефективного функціонування ринку праці та забезпечення належного рівня соціального захисту населення.

За оцінками міжнародних фінансових інституцій, зниження приватного споживання негативно позначається на інвестиційному кліматі, обмежує внутрішній попит та стримує експортний потенціал української економіки [7].

Одночасно зменшення податкових надходжень до державного бюджету супроводжується зростанням соціальних витрат, пов'язаних із підтримкою внутрішньо переміщених осіб та інших соціально вразливих категорій населення. У таких умовах прогнозування бюджетних і макроекономічних показників у короткостроковій перспективі залишається вкрай складним.

2.3 Вплив міжнародної трудової міграції на макроекономічний розвиток України в умовах війни

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила масштабні вимушені міграційні переміщення цивільного населення. Мільйони громадян були змушені залишити свої місця проживання через безпосередню загрозу життю та безпеці, переміщуючись як до відносно

безпечних регіонів України, так і за її межі. Хоча частина населення вже повернулася або розглядає можливість повернення після стабілізації безпекової ситуації, існує висока ймовірність того, що значна кількість громадян, особливо молодь, яка адаптувалася до нових умов життя та інтегрувалася в соціально-економічне середовище інших держав, залишатиметься за кордоном у довгостроковій перспективі.

Одним із найбільш відчутних наслідків масового виїзду населення за межі країни є скорочення трудового потенціалу України. Значна частина економічно активного населення, зокрема молоді та кваліфікованих фахівців, інтегрувалася в ринки праці країн Європейського Союзу. Це створює серйозні ризики для повоєнного економічного відновлення держави, оскільки вже сьогодні в окремих секторах економіки, зокрема будівництві, транспортній сфері, медицині та аграрному секторі, спостерігається дефіцит трудових ресурсів.

Водночас міжнародна трудова міграція має і певні позитивні економічні наслідки. Одним із них є стабільне надходження грошових переказів від трудових мігрантів, які залишаються важливим джерелом валютних надходжень до України. За даними Національного банку України, щорічні обсяги таких переказів обчислюються мільярдами доларів США, що сприяє підтриманню внутрішнього споживчого попиту, стабілізації платіжного балансу та зміцненню фінансової стійкості держави.

Повномасштабне вторгнення російської федерації стало безпрецедентним викликом для економіки України. Воєнні дії спричинили глибоку економічну рецесію, масштабні руйнування інфраструктури, активізацію міграційних процесів, а також суттєве зростання державних витрат на оборону та соціальну підтримку населення. За даними Світового банку та Міністерства економіки України, у 2022 році реальний валовий внутрішній продукт України скоротився приблизно на 29–30 %, що стало одним із найглибших економічних спадів за весь період незалежності держави (рис.2.7).

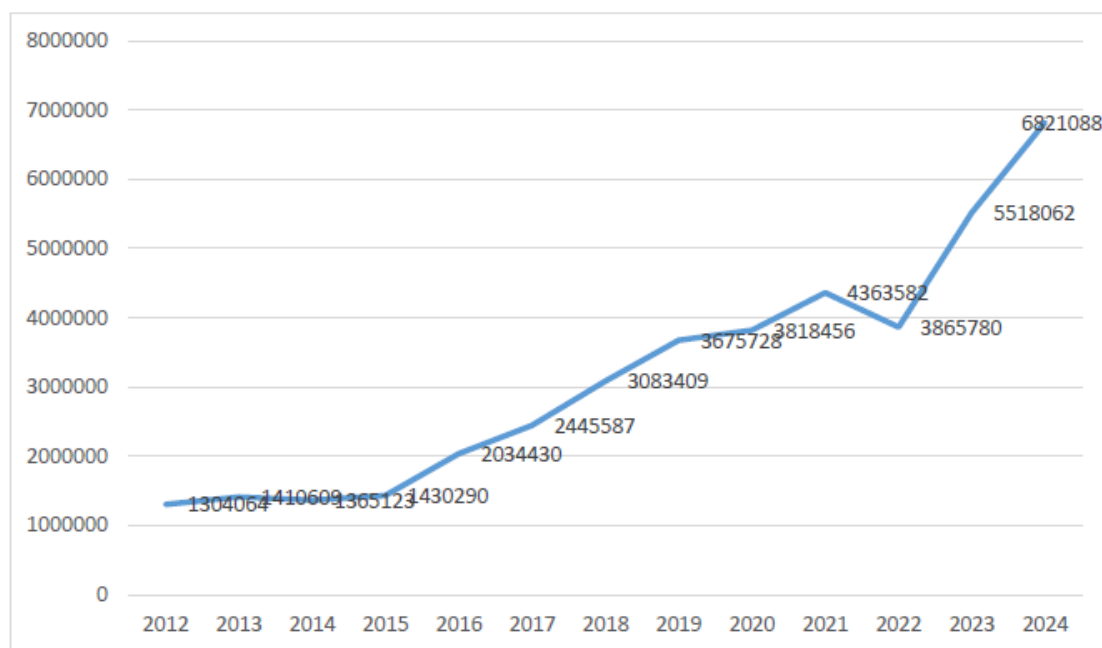

Рис. 2.7 Реальний ВВП України за період 2012 -2024 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [11]

Графік динаміки реального валового внутрішнього продукту України за 2012–2024 роки демонструє нерівномірний характер економічного розвитку, що значною мірою корелює з внутрішніми кризовими процесами, зовнішніми викликами та міграційними тенденціями. У 2012–2014 роках спостерігалася відносно стабільна економічна динаміка, але починаючи з 2014–2015 р.р. відбулося суттєве погіршення економічної ситуації, що було зумовлено початком збройного конфлікту на сході України, анексією Криму, загальною макроекономічною нестабільністю та активізацією як зовнішньої, так і внутрішньої міграції населення. Погіршення соціально-економічних умов стало одним із чинників зростання трудової міграції, оскільки значна частина населення була змушена шукати кращі можливості для працевлаштування за кордоном.

Етап 2016–2019 років характеризувався поступовим економічним відновленням. Одним із факторів, що сприяли стабілізації економічної ситуації, стали грошові перекази трудових мігрантів, які підтримували споживчий попит,

забезпечували додаткові валютні надходження та частково компенсували фінансові втрати українських домогосподарств. У цей період міжнародна трудова міграція фактично виконувала компенсаторну економічну функцію, а українська діаспора сприяла зміцненню фінансових зв'язків України із зовнішніми ринками.

У 2020 році темпи економічного зростання сповільнилися під впливом пандемії COVID-19, яка суттєво обмежила міжнародну мобільність населення та тимчасово змінила характер трудової міграції. Після часткового економічного відновлення у 2021 році Україна зазнала нового масштабного економічного потрясіння, спричиненого повномасштабним вторгненням російської федерації у 2022 році. Воєнні дії зумовили масовий виїзд населення за межі країни, що негативно позначилося на функціонуванні ринку праці, рівні внутрішньої економічної активності, виробничому потенціалі та загальній структурі національної економіки.

Попри складні соціально-економічні умови, у 2023–2024 роках простежувалися ознаки поступового економічного відновлення. Це можна пов'язати з адаптацією бізнес-середовища до реалій воєнного часу, поетапним відновленням окремих економічних процесів, міжнародною фінансовою підтримкою, а також збереженням значних обсягів грошових переказів від українських громадян, які перебувають за кордоном. У цьому контексті міжнародна трудова міграція й надалі виконує стабілізаційну функцію, сприяючи підтриманню доходів населення, внутрішнього споживчого попиту та фінансової стійкості держави.

Аналіз динаміки реального ВВП засвідчує наявність суттєвого взаємозв'язку між міграційними процесами та економічним розвитком України. Періоди інтенсивної вимушеної або трудової міграції, як правило, супроводжуються економічним спадом, тоді як етапи часткового відновлення економіки нерідко підтримуються фінансовими ресурсами, що надходять від

українських громадян, які перебувають за кордоном, а також активізацією міжнародної економічної взаємодії.

Основними чинниками економічних труднощів стали руйнування виробничих потужностей і логістичної інфраструктури, втрата частини територій із високим промисловим потенціалом, скорочення внутрішнього попиту внаслідок масової міграції населення, а також зниження інвестиційної активності. Водночас у 2023–2024 роках спостерігалось часткове відновлення окремих секторів економіки, зокрема сфери інформаційних технологій, аграрного сектору та експортно орієнтованих послуг. За наявними оцінками, у 2023 році темпи економічного спаду суттєво уповільнилися, у 2024 році було зафіксовано економічне зростання, а на 2025 рік прогнозується подальше помірне відновлення економічної активності.

Повномасштабна війна істотно вплинула на динаміку та структуру зовнішньої торгівлі України, спричинивши глибокі трансформації в експортно-імпортних операціях. Одним із найвагоміших чинників стало блокування морських портів у 2022 році, що призвело до різкого скорочення експорту зернових культур і металургійної продукції, які традиційно забезпечували значну частку валютних надходжень до державного бюджету. Частковій стабілізації ситуації сприяло функціонування «зернового коридору», реалізованого за посередництва Організації Об'єднаних Націй та Туреччини. Проте ефективність цього механізму залишалася обмеженою через постійні воєнні ризики, пошкодження портової інфраструктури та нестабільність логістичних маршрутів.

За таких умов відбулася поступова трансформація структури українського експорту. Провідні позиції почали займати аграрна продукція, зокрема олійні культури та продукти їхньої переробки, а також сектор інформаційних технологій, який продемонстрував високий рівень адаптивності та стійкості навіть в умовах воєнного часу. Водночас найбільших втрат зазнали

металургійна та хімічна галузі внаслідок руйнування виробничих потужностей, порушення логістичних ланцюгів і суттєвого зростання транспортних витрат. Отже, війна не лише обмежила зовнішньоторговельний потенціал України, а й спричинила структурну трансформацію зовнішньоекономічних зв'язків, змістивши акцент із традиційних промислових секторів на більш гнучкі та технологічно орієнтовані напрями економічної діяльності.

В умовах повномасштабної війни військові витрати стали ключовою складовою державного бюджету України, перевищивши половину загального обсягу державних видатків. Така концентрація фінансових ресурсів на забезпеченні оборонних потреб зумовила суттєве зростання бюджетного дефіциту та посилення залежності держави від зовнішніх джерел фінансування. Вагому роль у підтриманні фінансової стабільності відіграла міжнародна допомога з боку Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу, Міжнародного валютного фонду, Світового банку та інших міжнародних партнерів, яка надавалася у формі грантів, пільгового кредитування та макрофінансової підтримки. Додатковим стабілізаційним чинником стала монетарна політика Національного банку України, спрямована на стримування інфляційного тиску та забезпечення валютної стабільності.

У 2022 році рівень інфляції в Україні досяг 26,6 %, що було зумовлено стрімким зростанням цін, руйнуванням логістичної та енергетичної інфраструктури, скороченням обсягів виробництва та подорожчанням імпортової продукції. У 2023 році інфляція знизилася до 5,1 %, що свідчило про часткову макроекономічну стабілізацію, певне зміцнення національної валюти та коригування цінової ситуації на енергетичному ринку. Водночас у 2024 році інфляційний тиск знову посилювався, унаслідок чого рівень інфляції зріс до 12 %, що було пов'язано з підвищенням тарифів на комунальні послуги, зростанням вартості енергоносіїв і продовольчих товарів. За прогнозами Національного банку України, у 2025 році очікується поступове уповільнення інфляції за

умови стабілізації валютного ринку та часткового відновлення виробничої активності.

Воєнна агресія російської федерації спричинила суттєві соціально-економічні трансформації, серед яких одним із найбільш відчутних наслідків стало масштабне скорочення трудового потенціалу країни внаслідок масової зовнішньої міграції населення. Виїзд мільйонів громадян за кордон зумовив дефіцит трудових ресурсів і посилив структурні дисбаланси на ринку праці. Рівень безробіття у 2022 році зріс до 21,1 %, у 2023 році знизився до 19,1 %, а у 2024 році — до 14,3 %, що свідчить про поступове відновлення економічної активності. Згідно з прогностичними оцінками Національного банку України, у 2025 році цей показник може зменшитися до 11,6 % (рис. 2.8).

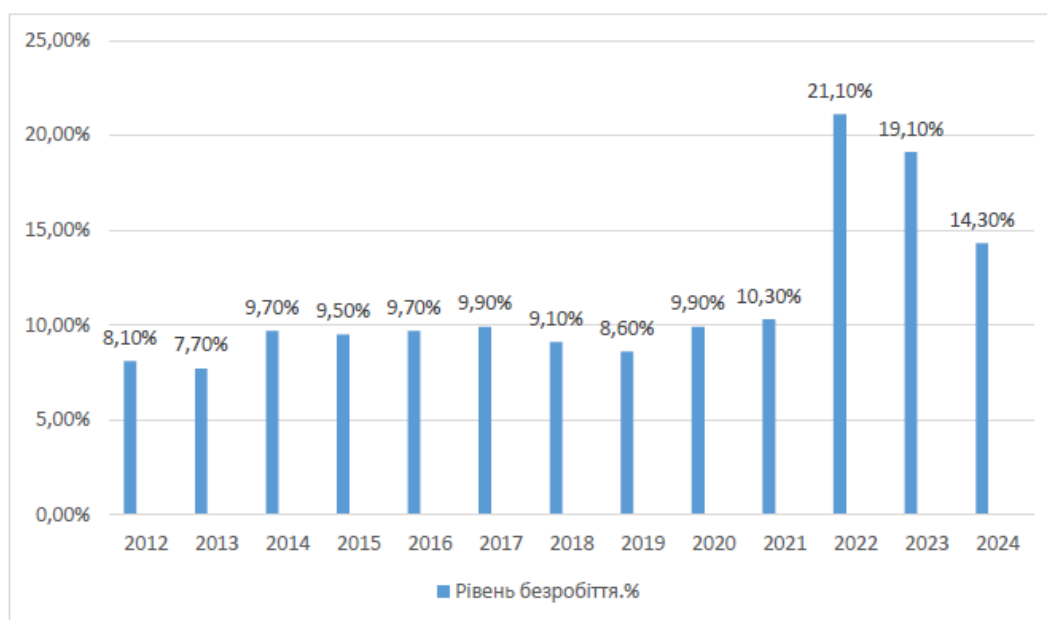

Рис. 2.8 Рівень безробіття України за період 2012 -2024 рр., %

Джерело: побудовано автором на основі даних [16]

Значні зміни на ринку праці відбулися у 2020 році під впливом пандемії COVID-19, коли рівень безробіття зріс до 9,5 %. Це було зумовлено обмеженням діяльності підприємств, зниженням економічної активності та тимчасовим поверненням частини трудових мігрантів до України. Водночас уже

у 2021 році рівень безробіття знову знизився, що свідчило про поступову адаптацію ринку праці до нових соціально-економічних умов.

Найбільш суттєві зміни були зафіксовані у 2022 році, коли рівень безробіття зріс до 21,1 %, досягнувши найвищого показника за весь досліджуваний період. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації спричинило масштабне переміщення населення, руйнування виробничих потужностей, припинення діяльності значної кількості підприємств і суттєве звуження внутрішнього ринку праці.

Додатковим чинником впливу стала вимушена зовнішня міграція населення: понад 6 млн громадян були змушені залишити територію України. З одного боку, це призвело до скорочення пропозиції робочої сили, однак з іншого — різке падіння економічної активності, зменшення кількості робочих місць і загальне погіршення економічної ситуації спричинили істотне підвищення рівня безробіття.

У 2023–2024 роках спостерігалось поступове зниження рівня безробіття — до 19,1 % у 2023 році та 14,3 % у 2024 році. Така динаміка свідчить про часткове відновлення економічної активності, адаптацію бізнес-середовища до умов воєнного часу та структурні трансформації на ринку праці. Одним із чинників відносної стабілізації стало те, що значна частина громадян України, які виїхали за кордон, інтегрувалися до ринків праці країн Європейського Союзу, що певною мірою зменшило навантаження на внутрішній ринок праці. Водночас цей фактор має подвійний ефект, оскільки поряд зі зниженням короткострокового тиску на зайнятість одночасно загострює проблему дефіциту трудових ресурсів у національній економіці.

Отже, динаміка безробіття в Україні у 2012–2024 роках демонструє тісний взаємозв'язок між міграційними процесами, економічними кризами та станом ринку праці. Воєнні події, масштабне переміщення населення та економічні потрясіння стали визначальними чинниками різких коливань рівня безробіття,

тоді як поступове зниження цього показника у 2023–2024 роках свідчить про адаптацію економіки до нових умов функціонування.

Суттєве зниження реальних доходів населення у 2022 році спричинило скорочення споживчого попиту на 27,9 %. Однак уже у 2023 році було зафіксовано його зростання на 4,3 %, а у 2024 році — на 6,8 %. Таку позитивну динаміку можна пояснити частковим відновленням економічної діяльності, стабілізацією фінансового сектору, адаптацією бізнесу до нових умов та підтримкою внутрішнього споживання. Прогнозні оцінки на 2025 рік передбачають подальше зростання споживчого попиту на рівні 5,5 %, що може свідчити про поступове покращення соціально-економічної ситуації, підвищення реальних доходів населення та відновлення довіри до фінансової системи.

Попри значні виклики, економіка України демонструє поступову здатність до адаптації в умовах воєнного часу. Водночас перспективи її подальшого відновлення та розвитку значною мірою визначатимуться безпековою ситуацією, тривалістю воєнних дій, масштабами міжнародної підтримки та ефективністю реалізації державної економічної політики.

Завершення війни може стати одним із ключових чинників прискореного економічного відновлення України. Очікується активізація процесів відбудови зруйнованої інфраструктури та виробничих потужностей, часткове повернення трудових ресурсів, подальше зниження рівня безробіття, відновлення споживчого попиту, зростання доходів населення, розширення експортного потенціалу, зокрема в аграрному та промисловому секторах, а також поживлення інвестиційної активності. Окрім цього, важливим напрямом стратегічного розвитку може стати поглиблення економічної інтеграції України до європейського економічного та фінансового простору.

Висновки до розділу

Проведений аналіз сучасного стану міжнародної трудової міграції України засвідчив, що впродовж останніх років міграційні процеси набули безпрецедентних масштабів і перетворилися на один із визначальних чинників соціально-економічної трансформації держави. Повномасштабна збройна агресія російської федерації істотно посилила міграційний відтік населення, спричинивши масове переміщення громадян як у межах країни, так і за її межі. Унаслідок цього міжнародна трудова міграція з України набула нових рис, поєднуючи характеристики вимушеної, трудової та довгострокової міграції.

Дослідження сучасних тенденцій засвідчило, що основними країнами призначення українських мігрантів залишаються держави Європейського Союзу, зокрема Польща, Німеччина, Чехія та інші країни Центральної й Західної Європи. Основними чинниками такого вибору є географічна близькість, сприятливі умови працевлаштування, наявність соціального захисту, освітніх можливостей та вже сформованих українських громад за кордоном. Водночас спостерігається тенденція до поступового переходу від короткострокових форм трудової або вимушеної міграції до більш тривалого закріплення українських громадян у країнах перебування.

Аналіз економічного впливу міжнародної трудової міграції показав її подвійний характер. З одного боку, масовий відтік населення спричиняє скорочення трудового потенціалу країни, посилює дефіцит робочої сили, загострює демографічну кризу, прискорює старіння населення та створює додаткові ризики для післявоєнного економічного відновлення. Особливо відчутним є відтік молоді, економічно активного населення та кваліфікованих фахівців, що негативно впливає на функціонування ринку праці та конкурентоспроможність національної економіки.

З іншого боку, міжнародна трудова міграція забезпечує вагомий позитивний економічний ефект через стабільне надходження грошових

переказів трудових мігрантів. Упродовж досліджуваного періоду грошові перекази залишалися одним із найважливіших джерел валютних надходжень до України, суттєво перевищуючи обсяги прямих іноземних інвестицій у кризові періоди. Ці фінансові ресурси сприяли підтримці внутрішнього споживчого попиту, стабілізації платіжного балансу, зміцненню фінансової стійкості домогосподарств і частковій компенсації економічних втрат, спричинених війною.

Окрему увагу приділено макроекономічним наслідкам міжнародної трудової міграції. Встановлено, що міграційні процеси мають суттєвий вплив на динаміку валового внутрішнього продукту, рівень безробіття, структуру ринку праці, споживчий попит, зовнішньоторговельну діяльність та бюджетну стабільність держави. Воєнні дії, економічна нестабільність та масова зовнішня міграція спричинили значні структурні зміни в економіці, водночас стимулюючи адаптацію бізнесу та трансформацію окремих секторів економіки.

Таким чином, міжнародна трудова міграція в сучасних умовах виступає одночасно як фактор економічної підтримки та джерело довгострокових структурних ризиків для України. Її вплив має комплексний і суперечливий характер, що вимагає формування ефективної державної політики, спрямованої на мінімізацію негативних наслідків міграційного відтоку, створення умов для повернення трудових ресурсів, залучення фінансового та підприємницького потенціалу мігрантів до розвитку національної економіки, а також забезпечення сталого соціально-економічного відновлення держави.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА НАПЯМИ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

3.1 Проблема відтоку людського капіталу України в умовах міжнародної міграції

У сучасних умовах глобалізації міжнародна мобільність висококваліфікованих кадрів набуває дедалі більшої ваги. Одним із поширених термінів, що застосовується для характеристики цього явища, є поняття «відтік мізків» (англ. brain drain), під яким традиційно розуміють еміграцію висококваліфікованих фахівців із країн із низьким або середнім рівнем доходу до економічно розвинених держав із вищим рівнем доходу відповідно до класифікації Світового банку. У науковому дискурсі оцінка наслідків цього процесу залишається предметом дискусій: частина дослідників розглядає його як негативне явище для країн походження, тоді як інші наголошують на можливості нейтрального або навіть позитивного впливу за певних умов [17].

Зазначене поняття нерідко застосовується і щодо студентської міграції, коли виїзд за кордон з метою здобуття освіти розглядається як потенційний етап подальшої еміграції та закріплення в країнах із вищим рівнем соціально-економічного розвитку. Водночас таке трактування не є однозначним, оскільки освітня мобільність не завжди призводить до постійного проживання за кордоном.

Окремі науковці висловлюють думку щодо доцільності перегляду традиційного терміна «відтік мізків», вважаючи його недостатньо актуальним для сучасних умов глобальної мобільності. Натомість пропонуються альтернативні поняття, зокрема «циркуляція фахівців» або «міжнародний обіг людського капіталу», які точніше відображають сучасний характер міграційних процесів. Зокрема, дослідники наводять приклади Китаю та Індії, де значна частина громадян після здобуття освіти або професійного досвіду за кордоном повертається до країни походження завдяки економічному зростанню, розвитку

національної системи освіти та розширенню професійних можливостей. Подібний підхід простежується і в сучасних міжнародних аналітичних документах, де дедалі частіше акцентується увага не на односторонньому відтоку людського капіталу, а на його глобальній мобільності та циркуляції.

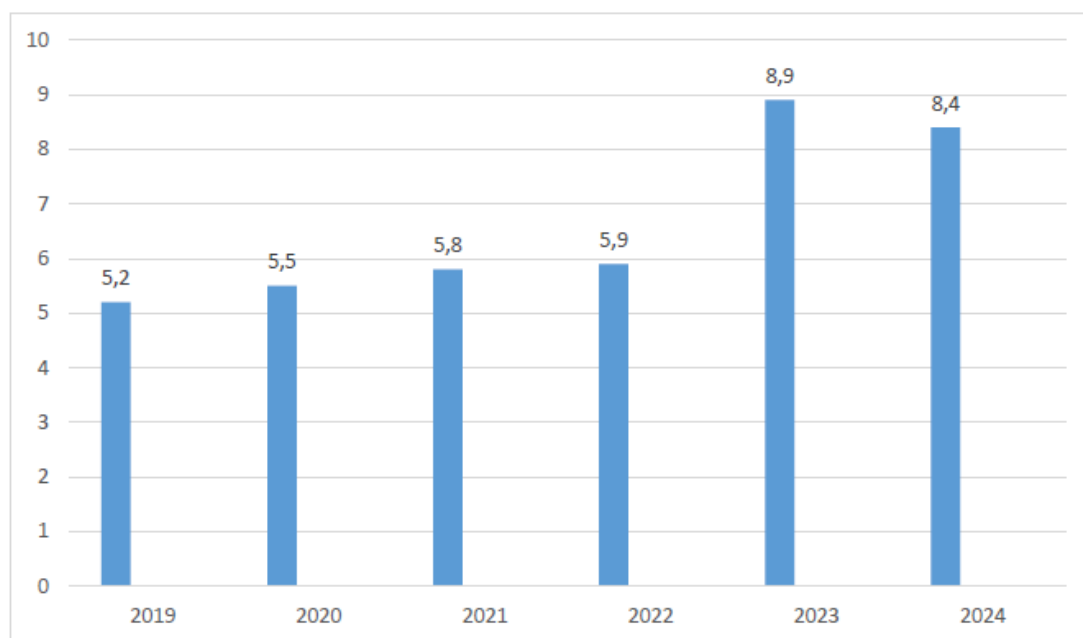

Рис. 3.1 Індекс «витоку мізків» в Україні за роками за період 2019 -2024

рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [18]

Згідно з даними, наведеними на рисунку 3.1, індекс відтоку населення та витоку інтелектуального капіталу у 2019–2024 роках демонструє стійку тенденцію до зростання, що свідчить про посилення міграційних процесів і поглиблення проблеми втрати людського потенціалу країни. Якщо у 2019 році значення цього показника становило 5,2, то у 2021 році воно зросло до 5,8, а у 2022 році — до 5,9, що відображає поступове посилення міграційних настроїв серед населення та зростання зовнішньої мобільності.

Найбільш суттєве зростання було зафіксовано у 2023 році, коли індекс досяг 8,9. Зазначена динаміка безпосередньо зумовлена наслідками повномасштабної війни, економічною нестабільністю, масштабним вимушеним

переміщенням населення та виїздом за межі країни значної кількості кваліфікованих фахівців. У 2024 році показник дещо знизився до 8,4, однак продовжив залишатися на високому рівні, що підтверджує збереження ризиків, пов'язаних із втратою людського та інтелектуального капіталу.

Зазначена динаміка свідчить про довготривалий характер міграційних процесів, які можуть суттєво ускладнити післявоєнне економічне відновлення України, знизити інноваційний потенціал держави та послабити її конкурентоспроможність у міжнародному середовищі.

На відміну від початкового етапу повномасштабної війни, коли серед вимушених мігрантів переважали жінки з дітьми, на сучасному етапі дедалі більшу частку еміграційних потоків формують особи працездатного віку, молоді спеціалісти та висококваліфіковані фахівці. Основними причинами їхнього виїзду є прагнення до стабільних умов життя, ширших можливостей для працевлаштування, професійного розвитку та особистої самореалізації.

Масовий відтік економічно активного населення, особливо осіб із вищою освітою та професійною кваліфікацією, викликає дефіцит кадрів у ключових секторах економіки та створює довгострокові ризики для розвитку держави. Особливо відчутними ці наслідки є для регіонів, які ще до початку повномасштабної війни характеризувалися нестачею трудових ресурсів. Урон людського капіталу знижує ефективність державних і приватних інвестицій у систему освіти, професійну підготовку та розвиток трудового потенціалу.

Крім того, зменшення чисельності населення чинить негативний вплив на внутрішній споживчий попит, що, своєю чергою, може стримувати економічне зростання та уповільнювати процеси відновлення економічної активності. Посилення міграційних процесів також створює передумови для зростання неформальної трудової міграції, коли громадяни працевлаштовуються за кордоном поза межами офіційного правового регулювання, що ускладнює

державний контроль за міграційними потоками та посилює соціально-економічні ризики.

Окремим проявом трансформації міграційних процесів є зростання освітньої міграції української молоді (рис.3.2). Зокрема, воєнна агресія російської федерації сприяла збільшенню чисельності українських громадян у Польщі, що, своєю чергою, позначилося на зростанні попиту на освітні програми польських закладів вищої освіти. У 2022/2023 навчальному році кількість українських студентів у Польщі зросла на 12 119 осіб, а загальна чисельність українських студентів у цій країні досягла 48 056 осіб [19].

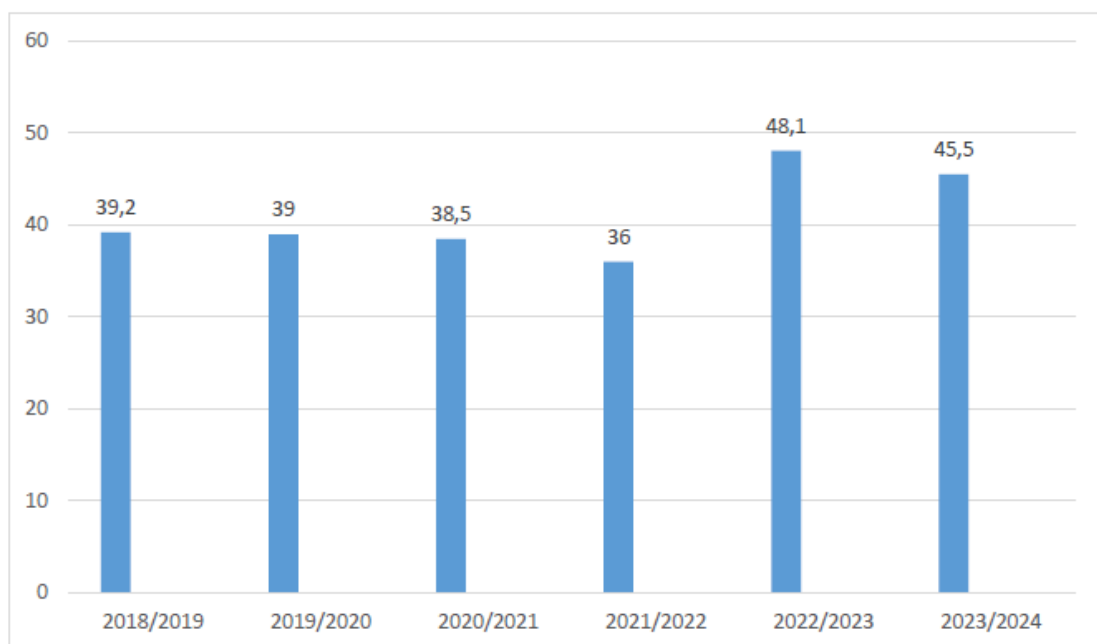

Рис. 3.2 Кількість студентів та випускників з України в польських вищих навчальних закладах, тис. ос., 2018-2024рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [19]

У 2022/2023 навчальному році українські студенти становили майже половину всіх іноземних здобувачів вищої освіти у польських університетах. Це свідчить про суттєвий вплив повномасштабної війни на трансформацію освітньої міграції, оскільки Польща, завдяки географічній близькості, культурній спорідненості та наявності адаптованих освітніх програм для

громадян України, стала одним із ключових напрямів академічної мобільності української молоді.

Водночас у 2023 році спостерігалася зміна соціально-демографічного профілю осіб, які використовують освітню міграцію як механізм переміщення за кордон. Зокрема, значна кількість заяв на вступ була подана чоловіками віком понад 30 років. Це може свідчити про використання освітнього статусу не лише як інструменту професійного чи академічного розвитку, а й як одного з можливих способів тимчасового виїзду за межі країни в умовах воєнного стану. Така тенденція відображає трансформацію мотивацій освітньої мобільності та зміну соціального профілю українських здобувачів освіти за кордоном.

Якщо раніше українська студентська міграція переважно охоплювала молодь традиційного студентського віку, то в сучасних умовах спостерігається розширення вікової структури цієї категорії мігрантів. Подібні зміни можуть мати довгострокові наслідки для внутрішнього ринку праці, системи вищої освіти та формування людського капіталу в Україні.

За даними 2023/2024 навчального року, у Польщі здобували освіту близько 45,5 тис. студентів з України, що становило майже 45 % від загальної кількості іноземних студентів у країні. Це підтверджує стійку тенденцію до зростання освітньої міграції українських громадян та посилення інтеграції молодого покоління до європейського освітнього простору.

У сучасних умовах, коли значна частина української молоді виїхала за кордон із міркувань безпеки або з метою продовження навчання, явище освітньої міграції доцільно розглядати не лише як негативний процес втрати людського капіталу, а й як потенційний ресурс для майбутнього розвитку держави. За умови формування ефективної державної політики, спрямованої на повернення молодих фахівців, підтримку міжнародної академічної мобільності та створення конкурентоспроможних умов для професійної реалізації в Україні, освітня міграція може трансформуватися з одностороннього відтоку кадрів у

механізм накопичення людського капіталу, набуття міжнародного професійного досвіду та зміцнення інтелектуального потенціалу держави.

Перебування українських студентів за кордоном може мати не лише негативні, а й потенційно позитивні наслідки для розвитку держави. По-перше, навчання в іноземних закладах вищої освіти сприяє опануванню іноземних мов, набуттю нових професійних знань, практичного досвіду та формуванню глобального світогляду. Отриманий міжнародний досвід може сприяти розвитку критичного мислення, підвищенню вимог до якості освітніх послуг та формуванню запиту на модернізацію освітніх, управлінських і суспільних інститутів в Україні.

По-друге, зростання освітньої мобільності української молоді створює додатковий конкурентний тиск на національну систему вищої освіти. У таких умовах українські заклади вищої освіти, зокрема приватні, змушені адаптуватися до нових викликів, удосконалювати освітні програми, впроваджувати інноваційні підходи до навчального процесу та підвищувати власну конкурентоспроможність у міжнародному освітньому середовищі.

По-третє, українські студенти, які навчаються за кордоном, можуть виступати важливими посередниками у розвитку міжнародного академічного співробітництва. Їхня участь у міжнародному освітньому середовищі створює передумови для розширення партнерств між українськими та іноземними закладами вищої освіти, реалізації програм академічної мобільності, спільних дослідницьких ініціатив та наукових проєктів.

Таким чином, явище, яке традиційно розглядається як «відтік мізків», доцільно аналізувати не лише як виклик, а і як потенційний ресурс для розвитку людського капіталу, модернізації освітньої системи та посилення міжнародної інтеграції України.

У сучасних умовах одним із пріоритетних напрямів державної політики є формування сприятливих умов для повернення висококваліфікованих фахівців,

які набули міжнародного досвіду, з метою їх активного залучення до процесів післявоєнного відновлення та розвитку національної економіки. У цьому контексті особливого значення набувають державні ініціативи, спрямовані на повернення молодих спеціалістів із-за кордону та їх подальшу інтеграцію в систему державного управління.

Одним із прикладів є програма «Create Ukraine», орієнтована на залучення українських фахівців віком від 22 до 35 років, які перебувають за кордоном, до роботи в державному секторі з метою використання набутого міжнародного досвіду для розвитку країни. Концептуально ця ініціатива базується на досвіді литовської програми «Create Lithuania», що реалізується з 2012 року та спрямована на залучення фахівців із міжнародним досвідом до реформування публічного сектору. Учасники таких програм долучаються до роботи у сферах цифровізації, електронного врядування, розвитку бізнес-середовища, державного управління, інноваційної політики та сталого розвитку.

Для України подібні ініціативи мають стратегічно важливе значення, оскільки проблема відтоку висококваліфікованих кадрів залишається одним із ключових викликів сучасного етапу розвитку. Масовий виїзд фахівців, науковців і молодих професіоналів призводить до зниження інтелектуального потенціалу держави, послаблення інноваційного розвитку економіки та ускладнення процесів відновлення в умовах воєнних і соціально-економічних потрясінь. Втрата людського капіталу проявляється не лише в дефіциті кваліфікованих кадрів у стратегічно важливих секторах, а й у звуженні потенціалу розвитку науки, освіти та високотехнологічних галузей.

Водночас в умовах глобальної мобільності людського капіталу міграційні процеси доцільно розглядати не лише як потенційну загрозу, а і як можливе джерело модернізаційного розвитку. Міжнародний професійний досвід, доступ до глобальних ринків праці, участь у міжнародних наукових та інноваційних ініціативах можуть стати вагомим ресурсом для розвитку України за умови

формування ефективних механізмів повернення, професійної реінтеграції та результативного використання набутого людського потенціалу.

У цьому контексті успішна реалізація державних програм, спрямованих на повернення українських фахівців, може стати важливим інструментом мінімізації негативних наслідків інтелектуальної міграції. Такі ініціативи здатні сприяти формуванню конкурентоспроможного професійного середовища, зміцненню довіри до державних інституцій, стимулюванню інноваційної активності та залученню висококваліфікованого людського капіталу до реалізації стратегічних напрямів розвитку держави.

Отже, подолання негативних наслідків відтоку людського капіталу потребує комплексного підходу, що має поєднувати розвиток людського потенціалу, підтримку інноваційної діяльності, модернізацію освітнього середовища та формування стабільних соціально-економічних умов для професійної самореалізації громадян в Україні.

3.2 Напрями державної політики щодо повернення мігрантів та демографічного відновлення України

Станом на 2024 рік за межами України перебуває майже 7 млн громадян, які були змушені залишити країну внаслідок повномасштабної війни. Із цієї кількості близько 5 млн осіб отримали статус тимчасового захисту в країнах Європейського Союзу. Якщо додатково враховувати представників української діаспори та мігрантів попередніх хвиль, загальна чисельність українців, які проживають за кордоном, перевищує 20 млн осіб. Це формує значний людський, професійний та інтелектуальний потенціал, який за умови створення належних механізмів взаємодії може стати важливим ресурсом для післявоєнного відновлення та соціально-економічного розвитку України.

Водночас питання повернення українських громадян потребує комплексного та реалістичного підходу. Значна частина вимушених мігрантів

залишила територію України через безпосередню загрозу життю та безпеці, а багато з них втратили житло внаслідок руйнувань, окупації територій або перебування їхніх місць проживання в зоні активних бойових дій. За таких обставин перспективи повернення залежать не лише від завершення воєнних дій, а й від створення належних умов для безпечної реінтеграції населення.

Проблема вимушеного переміщення населення має виразний глобальний характер. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, у 2010 році у світі налічувалося близько 41 млн вимушено переміщених осіб, включаючи біженців і внутрішньо переміщених осіб. Станом на травень 2024 року цей показник зріс до рекордних 120 млн осіб, що свідчить про суттєве загострення гуманітарних криз у міжнародному масштабі.

У цьому контексті повернення українських громадян до країни доцільно розглядати як один із стратегічних пріоритетів державної політики післявоєнного відновлення. Для реалізації цієї мети необхідним є формування ефективних, довгострокових і гуманітарно орієнтованих механізмів підтримки реінтеграції населення. Вагому роль у цьому процесі відіграє міжнародне співробітництво, зокрема взаємодія з міжнародними організаціями, які мають практичний досвід роботи з вимушено переміщеними особами та реалізації програм повернення і соціальної адаптації.

Під час розроблення державної політики щодо повернення українських біженців необхідно враховувати низку факторів, які можуть ускладнювати цей процес. Насамперед ідеться про безпекові ризики, пов'язані з тривалістю воєнного конфлікту, можливим продовженням бойових дій та загальною нестабільністю в окремих регіонах країни. Навіть за умови покращення загальної безпекової ситуації громадяни можуть утримуватися від повернення через невпевненість у стабільності умов проживання.

Не менш важливими перешкодами є обмежений доступ до житла, труднощі з працевлаштуванням, недостатня доступність базових соціальних

послуг, зокрема у сферах охорони здоров'я, освіти та соціального захисту [17]. Відтак ефективна політика повернення має поєднувати заходи безпекового, соціального, економічного та інституційного характеру, спрямовані на створення сприятливих умов для добровільного повернення громадян та їх успішної інтеграції в суспільно-економічне життя України.

За результатами регулярних опитувань, що проводяться Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців серед українських громадян, які перебувають за кордоном, більшість респондентів висловлюють намір повернутися до України в майбутньому. Водночас аналіз динаміки відповідей свідчить про поступове скорочення частки осіб, які планують повернення, та одночасне зростання кількості тих, хто не розглядає такої можливості. Така тенденція може свідчити про поступову адаптацію частини українських біженців до умов життя в країнах перебування та формування намірів щодо довгострокового або постійного проживання за кордоном (рис. 3.3).

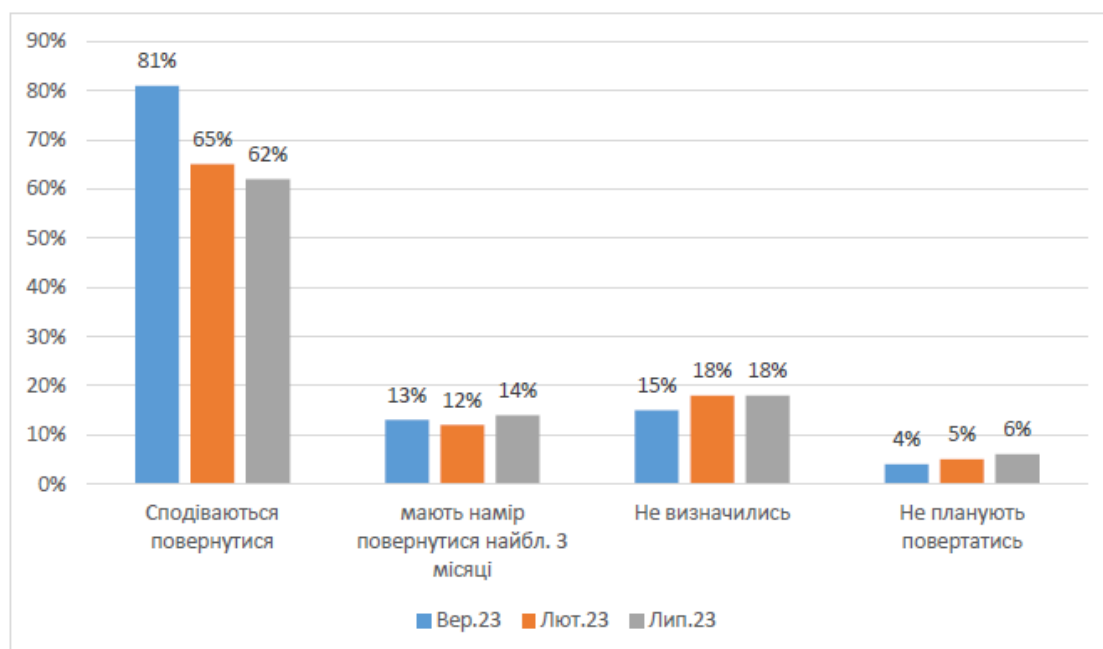

Рис. 3.3 Наміри українських біженців війни щодо повернення, за даними опитувань УВКБ ООН, 2023 р., %

Джерело: побудовано автором на основі даних [20]

Дані, наведені на рисунку 3.3, свідчать про те, що значна частка українських біженців зберігає намір повернутися до України. Водночас аналіз динаміки відповідей демонструє поступове зниження кількості осіб, які розглядають можливість повернення. Зокрема, у липні 2023 року частка респондентів, які висловлювали сподівання на повернення, зменшилася на 19 % порівняно з попереднім періодом. Одночасно спостерігається зростання частки осіб, які не планують повертатися до України. Така тенденція може бути зумовлена тривалістю воєнного конфлікту, економічною нестабільністю, безпековими ризиками, а також поступовою соціальною та професійною адаптацією українських громадян у країнах перебування.

Для забезпечення ефективного повернення громадян державна політика має ґрунтуватися насамперед на створенні сприятливих соціально-економічних і безпекових умов, а не на застосуванні адміністративних обмежень чи примусових механізмів. Стимулювання добровільної репатріації передбачає відновлення економічної активності, реконструкцію соціальної та житлової інфраструктури, забезпечення стабільного функціонування державних інституцій, а також створення умов для працевлаштування та соціальної інтеграції громадян після повернення.

Важливим елементом цього процесу є надання організаційної, логістичної та фінансової підтримки особам, які повертаються до України. Такі заходи можуть реалізовуватися за участю міжнародних організацій, гуманітарних структур та міжнародних партнерів, однак довгострокова ефективність політики повернення залежатиме насамперед від внутрішньої спроможності держави забезпечити належні умови для безпечного проживання, професійної реалізації та соціальної стабільності населення.

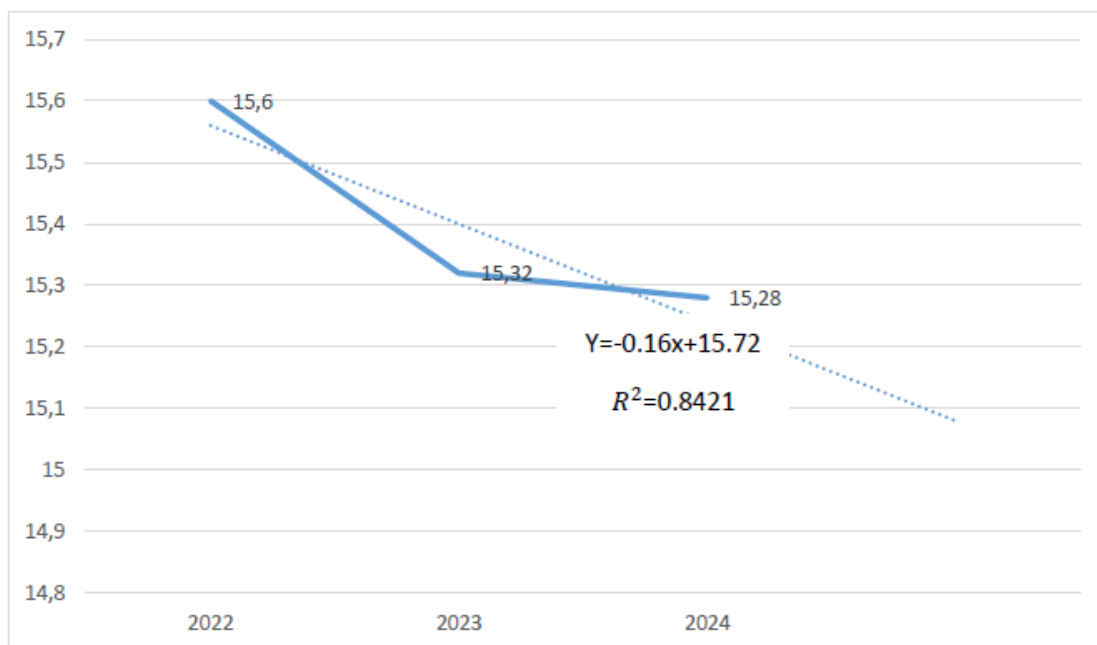

Рис. 3.4 Лінійний тренд динаміки кількості перетинів кордону з України 2022 – 2024 рр., млн. осіб.

Джерело: побудовано автором на основі даних [20]

Аналіз прогностичних даних свідчить, що у 2022–2024 роках спостерігалася тенденція до поступового зниження кількості перетинів державного кордону громадянами України — з 15,6 млн до 15,28 млн випадків. Побудована в середовищі Microsoft Excel лінійна трендова модель демонструє збереження цієї тенденції у середньостроковій перспективі, прогностичні значення вказують на подальше незначне скорочення перетинів кордону: до 15,08 млн у 2025 році, 14,99 млн у 2026 році та 14,82 млн у 2027 році.

Отримані результати можуть свідчити про поступову стабілізацію міграційних процесів після пікових хвиль зовнішньої мобільності, характерних для перших років повномасштабної війни. Водночас така тенденція може бути пов'язана як із частковою адаптацією населення до нових соціально-економічних умов, так і з поступовим зменшенням інтенсивності вимушених переміщень. Разом із тим прогностичні оцінки, побудовані на основі лінійного тренду, мають обмежену точність, оскільки реальна динаміка міграційних

процесів значною мірою залежатиме від безпекової ситуації, тривалості воєнних дій, економічних умов та ефективності державної політики щодо повернення громадян.

Таблиця 3.1

Прогноз динаміки кількості перетинів кордону з України на основі
лінійного тренду

Рік	Кількість перетинів кордону з України
2022	15,60
2023	15,32
2024	15,28
2025	15,08
2026	14,92
2027	14,76

Джерело: побудовано автором

Прогнозні дані, наведені в таблиці, відображають поступову низхідну динаміку кількості перетинів державного кордону громадянами України, що відповідає характеру побудованої лінійної трендової моделі. Початкове значення у 2022 році становило 15,60 млн випадків, після чого спостерігається щорічне поступове скорочення цього показника. Зокрема, у 2023 році кількість перетинів кордону знизилася до 15,32 млн, що свідчить про початок помірною спадного тренду. У 2024 році цей показник скоротився до 15,28 млн, що підтверджує збереження загальної тенденції до зниження, хоча темпи скорочення дещо уповільнилися. У наступні роки прогнозована динаміка залишається аналогічною: у 2025 році очікується зменшення кількості перетинів до 15,08 млн, у 2026 році — до 14,92 млн, а у 2027 році — до 14,76 млн.

Характерною особливістю цієї динаміки є її рівномірність і поступовість. Щорічні зміни залишаються відносно незначними, проте стабільними, що

відповідає особливостям лінійної моделі прогнозування, яка передбачає постійний темп змін без різких коливань або відхилень від загального тренду. Це дозволяє зробити висновок про ймовірне поступове зниження інтенсивності транскордонної мобільності населення у середньостроковій перспективі.

Водночас аналіз актуальних статистичних даних свідчить, що у першій половині 2025 року кількість українських мігрантів збільшилася приблизно на 60 тис. осіб, що є суттєво нижчим показником порівняно з аналогічним періодом 2024 року, коли міграційний відтік перевищив 200 тис. осіб. Така динаміка загалом узгоджується з прогнозною моделлю та свідчить про поступове уповільнення темпів зовнішньої міграції, хоча самі міграційні потоки залишаються значними.

За даними міжнародних організацій, станом на середину 2025 року за межами України продовжує перебувати значна кількість громадян, що підтверджує масштабність зовнішньої міграції. Основним чинником, який підтримує високий рівень зовнішньої мобільності, залишаються безпекові ризики, пов'язані з триваючою збройною агресією Російської Федерації, зокрема постійною загрозою обстрілів та загальною нестабільністю безпекової ситуації.

Водночас під час інтерпретації прогнозних результатів доцільно враховувати зміни у нормативно-правовому регулюванні порядку перетинання державного кордону громадянами України. Зокрема, внесення змін до відповідних правил може впливати на статистичну динаміку перетинів кордону, спричиняючи додаткові коливання, які не завжди безпосередньо відображають загальні міграційні тенденції. У разі розширення переліку категорій осіб, які отримують право на виїзд за межі країни в умовах воєнного стану, можливе тимчасове зростання кількості перетинів державного кордону, що, своєю чергою, може частково позначитися на точності прогнозних оцінок.

Таким чином навіть за таких умов суттєвого впливу на загальний ринок праці очікувати не варто, оскільки окремі вікові або соціальні категорії населення становлять відносно незначну частку економічно активного населення. Проте в окремих галузях, де задіяні молоді фахівці, можливе тимчасове посилення кадрового дефіциту, а також певний вплив на демографічну структуру населення.

Отже, прогноз на 2025–2027 роки свідчить про збереження зовнішньої міграційної активності громадян України, однак із поступовим зниженням її інтенсивності за умови відносної стабілізації соціально-економічної та безпекової ситуації.

Крім того, розширення можливостей для виїзду за межі країни може впливати на міграційні наміри молодого населення. Частина молодих громадян може розглядати навчання, професійне стажування або працевлаштування за кордоном як довгострокову альтернативу проживанню в Україні, що потенційно ускладнюватиме прогнозування процесів повернення та подальшої соціально-економічної інтеграції. У зв'язку з цим важливо, щоб законодавчі зміни супроводжувалися комплексними економічними, соціальними та освітніми заходами, спрямованими на підвищення привабливості життя й професійної реалізації молоді в Україні, а також ефективними програмами підтримки осіб, які повертаються з-за кордону. Це сприятиме мінімізації ризиків втрати трудового та людського потенціалу держави.

Для більш точного аналізу впливу міграційних змін у перспективі необхідним є систематичний моніторинг динаміки виїздів і повернень, збір даних щодо міграційних намірів населення, а також урахування широкого спектра соціально-економічних чинників, серед яких рівень безпеки, доступність житла, можливості здобуття освіти, працевлаштування та рівень соціального забезпечення. Лише комплексний підхід дозволить об'єктивно

оцінити вплив нормативно-правових змін на міграційні процеси та ринок праці України.

Питання добровільного повернення громадян та забезпечення їхньої сталої соціально-економічної реінтеграції є одним із ключових напрямів післявоєнного відновлення України. Це стосується як громадян, які виїхали за кордон унаслідок війни, так і внутрішньо переміщених осіб. Результати міжнародних опитувань свідчать, що значна частина українських біженців і внутрішньо переміщених осіб демонструє готовність до повернення за умови створення належних безпекових і соціально-економічних передумов. Зокрема, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, близько 61 % біженців і 73 % внутрішньо переміщених осіб висловлювали зацікавленість у поверненні за умови забезпечення безпеки та доступу до житла.

Основними перешкодами для повернення залишаються безпекові ризики, руйнування житлової та соціальної інфраструктури, невизначеність щодо працевлаштування, а також обмежений доступ до систем соціального захисту. Міжнародна організація з міграції наголошує, що процеси повернення повинні здійснюватися виключно на добровільних засадах, із дотриманням принципів безпеки, гідності та належного соціального супроводу, що передбачає координацію гуманітарних, житлових, соціальних та економічних заходів.

Важливим етапом у формуванні довгострокової державної політики у цій сфері є розроблення стратегічних документів, спрямованих на створення сприятливих умов для повернення громадян та їх ефективної реінтеграції. У цьому контексті державна міграційна політика має орієнтуватися на формування економічних стимулів, соціальних гарантій та інституційних механізмів, покликаних сприяти добровільному поверненню українських громадян. Особливого значення набуває зміцнення довіри до державних інституцій, оскільки рішення про повернення залежить не лише від фізичної

можливості повернутися, а й від упевненості громадян у наявності належних умов для життя, праці та професійної самореалізації.

Окрему увагу в межах післявоєнної реінтеграційної політики доцільно приділити регіонам, що зазнали найбільших руйнувань унаслідок бойових дій, оскільки саме там процес повернення населення потребуватиме найбільш комплексної підтримки, включаючи відновлення інфраструктури, житлового фонду, ринку праці та базових соціальних послуг.

Аналітичні оцінки засвідчують, що реалізація ефективної міграційної політики має не лише гуманітарне, а й суттєве економічне значення. За відсутності умов для повернення економічно активної частини населення Україна може зіткнутися з довгостроковим дефіцитом трудових ресурсів, скороченням внутрішнього споживчого попиту, поглибленням демографічної кризи та уповільненням темпів післявоєнного економічного відновлення.

Важливим елементом реінтеграційної політики є також підтримка ветеранів війни та членів їхніх сімей у процесі їхнього повернення до цивільного життя. В цьому контексті державна політика передбачає розроблення стратегічних напрямів, спрямованих на соціальну адаптацію, психологічну реабілітацію, професійну інтеграцію та забезпечення зайнятості ветеранів. Особливого значення набуває формування інституційної інфраструктури підтримки, зокрема створення спеціалізованих просторів психологічної допомоги, консультаційних центрів, сервісів правової та соціальної підтримки, а також заходів, спрямованих на сприяння трудовій інтеграції ветеранів у місцевих громадах.

Комплексна політика повернення громадян також може включати впровадження цифрових сервісів для підтримки процесів реінтеграції, програм сприяння працевлаштуванню, підтримки підприємницьких ініціатив, розвитку житлових програм, а також посилення спроможності територіальних громад щодо прийому осіб, які повертаються. Реалізація таких заходів сприятиме

формуванню сприятливого середовища для соціально-економічної адаптації громадян після повернення.

Отже, система повернення та реінтеграції українських громадян у післявоєнний період має вибудовуватися як багаторівнева державна політика, що інтегрує національні, регіональні та міжнародні механізми підтримки. Її фундаментом повинні стати принципи добровільності, безпеки, гідності, соціальної справедливості та довгострокової соціально-економічної стабільності. Ключовою метою такої політики є відновлення людського капіталу держави та створення передумов для сталого суспільного розвитку.

З огляду на масштаб демографічних втрат, важливим напрямом державної політики має стати також реалізація заходів, спрямованих на поліпшення демографічної ситуації в Україні. Аналіз соціально-економічних тенденцій засвідчує, що основними чинниками демографічного погіршення є відтік населення за кордон, скорочення трудових ресурсів, зниження економічної активності та загальна нестабільність соціального середовища. Це зумовлює необхідність застосування комплексного підходу, який має поєднувати заходи щодо зменшення міграційного відтоку, стимулювання народжуваності, підтримки сімей із дітьми, створення умов для повернення українських громадян із-за кордону, а також формування сприятливого середовища для професійної самореалізації молоді в межах країни.

Запропонована схема (рис. 3.5) ілюструє комплексний підхід до покращення демографічної ситуації в Україні, що ґрунтується на трьох ключових напрямках: зменшенні міграційного відтоку, стимулюванні народжуваності та сприянні поверненню громадян, які перебувають за кордоном. Такий підхід засвідчує, що подолання демографічної кризи потребує системного застосування взаємопов'язаних соціальних, економічних та інституційних інструментів державної політики.

Рис. 3.5 Рекомендації для покращення демографічної ситуації в Україні

Джерело: побудовано автором

Перший напрям запропонованого підходу орієнтований на скорочення міграційного відтоку населення шляхом формування сприятливих соціально-економічних умов для проживання в Україні. Зокрема, йдеться про підвищення рівня доходів населення, розширення можливостей працевлаштування, розвиток житлових програм для молоді та покращення якості соціальних послуг. Такий підхід базується на припущенні, що наявність стабільних умов життя, доступу до якісної медичної допомоги, освіти, а також можливостей для професійного й особистісного саморозвитку знижує мотивацію громадян до еміграції.

Другий напрям стосується стимулювання народжуваності як одного з ключових механізмів покращення демографічної ситуації. У межах цього напрямку особливе значення мають фінансові інструменти державної підтримки сімей із дітьми, зокрема виплати та соціальні пільги у зв'язку з народженням дитини. Не менш важливим є розвиток соціальної інфраструктури для дітей, яка

охоплює заклади дошкільної освіти, школи, медичні та соціальні установи. Окрему роль відіграє забезпечення доступу до якісних послуг у сфері репродуктивного здоров'я, включаючи профілактичні програми та медичний супровід. Такий підхід відображає залежність демографічної поведінки населення від рівня соціальної стабільності, економічної впевненості та державної підтримки.

Третій напрям пов'язаний із формуванням ефективних механізмів повернення українських громадян, які виїхали за кордон. У цьому контексті важливе значення мають програми, спрямовані на стимулювання повернення висококваліфікованих фахівців, створення сприятливих умов для їхньої професійної реінтеграції, а також підтримка сучасних форм зайнятості, зокрема дистанційної міжнародної праці. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям трансформації глобального ринку праці та дає змогу розглядати повернення громадян не лише як гуманітарне завдання, а й як економічно обґрунтований стратегічний напрям державної політики.

Отже, запропонована схема відображає комплексний підхід до формування державної демографічної політики, у межах якого всі складові є взаємопов'язаними та взаємодоповнювальними. Покращення умов життя населення сприяє зменшенню міграційного відтоку, стимулює підвищення народжуваності, а створення умов для професійної реалізації та соціальної адаптації підвищує ймовірність повернення громадян з-за кордону. Таким чином, покращення демографічної ситуації в Україні можливе лише за умови одночасної реалізації економічних, соціальних, гуманітарних та інституційних заходів у межах цілісної державної стратегії.

Висновки до розділу

Проведене дослідження засвідчило, що міжнародна міграція в сучасних умовах є одним із визначальних чинників, які впливають на формування людського капіталу України, її демографічний потенціал і перспективи соціально-економічного розвитку. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації суттєво посилила міграційні процеси, спричинивши масштабний відтік населення за кордон, зокрема економічно активних громадян, молоді, студентів і висококваліфікованих фахівців. Наслідком цього стало поглиблення проблеми втрати людського капіталу, дефіциту трудових ресурсів, загострення демографічної кризи та зниження потенціалу післявоєнного відновлення держави.

У межах дослідження встановлено, що особливо гострою є проблема інтелектуальної міграції, яка проявляється у виїзді висококваліфікованих спеціалістів, науковців та молоді, що здобуває освіту за кордоном. Такий процес створює ризики довгострокового скорочення інноваційного потенціалу держави, послаблення конкурентоспроможності національної економіки та втрати інвестицій, вкладених у розвиток людського капіталу. Водночас сучасні умови глобальної мобільності дозволяють розглядати міжнародну освітню та професійну міграцію не лише як загрозу, а й як потенційний ресурс за умови формування ефективної політики повернення, професійної реінтеграції та використання міжнародного досвіду українських громадян.

Аналіз перспектив повернення українських громадян засвідчив, що рішення про репатріацію залежить від комплексу взаємопов'язаних чинників, серед яких ключовими є безпекова ситуація, доступність житла, можливості працевлаштування, рівень соціального захисту, функціонування освітньої та медичної систем, а також загальний рівень довіри до державних інституцій. Встановлено, що попри збереження намірів значної частини українців повернутися до країни, з часом кількість осіб, готових до повернення,

поступово скорочується, що свідчить про ризики довготривалого закріплення частини громадян за кордоном.

Обґрунтовано, що ефективна державна політика у сфері повернення мігрантів має базуватися на принципах добровільності, безпеки, гідності та комплексної соціально-економічної реінтеграції. Створення сприятливих умов для повернення українців потребує не лише завершення воєнних дій, а й реалізації системних заходів щодо економічного відновлення, розвитку ринку праці, модернізації соціальної інфраструктури, забезпечення житлових потреб та підтримки професійної самореалізації громадян.

Окрему увагу в дослідженні приділено демографічним викликам, що посилюються внаслідок масштабної міграції населення. Встановлено, що подолання демографічної кризи потребує комплексного підходу, який має поєднувати заходи зі скорочення міграційного відтоку, стимулювання народжуваності, підтримки сімей із дітьми, розвитку молодіжної політики та створення умов для повернення українських громадян із-за кордону. Лише системне поєднання економічних, соціальних, гуманітарних та інституційних механізмів здатне забезпечити відновлення людського потенціалу держави.

Таким чином, міжнародна міграція створює для України одночасно значні виклики та потенційні можливості. Її негативні наслідки можуть бути мінімізовані за умови реалізації ефективної державної політики, спрямованої на збереження людського капіталу, стимулювання повернення громадян, використання набутого за кордоном професійного досвіду та формування сприятливого середовища для довгострокового соціально-економічного розвитку України.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що міжнародна трудова міграція є складним багатофакторним соціально-економічним явищем, яке суттєво впливає на демографічний розвиток, ринок праці, людський капітал та макроекономічну стабільність держави. В умовах глобалізації міжнародна міграція стала невід'ємною складовою світових економічних процесів, а її масштаби та наслідки визначаються взаємодією економічних, політичних, соціальних, демографічних і безпекових чинників.

У першому розділі досліджено теоретико-методологічні засади вивчення міграційних процесів та міжнародної трудової міграції. Встановлено, що міжнародна трудова міграція є формою міжнародної мобільності робочої сили, яка виникає під впливом нерівномірності соціально-економічного розвитку країн, дисбалансів на ринку праці, глобалізаційних процесів та прагнення населення до підвищення рівня життя. Узагальнення наукових підходів дозволило визначити сутність міжнародної трудової міграції, її основні форми, функції, класифікаційні ознаки та особливості сучасного розвитку. Встановлено, що сучасні міграційні процеси характеризуються масштабністю, динамічністю, структурною складністю та значним впливом на національні економіки.

У другому розділі досліджено сучасний стан міжнародної трудової міграції з України та її соціально-економічні наслідки. Встановлено, що повномасштабна війна суттєво трансформувала характер міграційних процесів, поєднавши риси вимушеної, трудової та довгострокової міграції. З'ясовано, що основними напрямками виїзду українських громадян залишаються країни Європейського Союзу, зокрема Польща, Німеччина, Чехія та інші держави, які забезпечили сприятливі умови для тимчасового захисту, працевлаштування та соціальної адаптації. Проведений аналіз засвідчив, що міграційні процеси мають подвійний вплив на економіку України: з одного боку, вони зумовлюють

скорочення трудового потенціалу, дефіцит робочої сили, поглиблення демографічної кризи та втрату людського капіталу, а з іншого — забезпечують стабільний приплив валютних надходжень у формі грошових переказів трудових мігрантів, які підтримують внутрішній попит, фінансову стійкість домогосподарств і макроекономічну стабільність держави.

У ході дослідження встановлено, що міжнародна трудова міграція суттєво впливає на макроекономічні показники України, зокрема на динаміку валового внутрішнього продукту, рівень безробіття, структуру зайнятості, інвестиційну активність, споживчий попит і бюджетну стабільність. Виявлено, що у кризові періоди грошові перекази трудових мігрантів виступали одним із ключових компенсаторних механізмів підтримки економічної стійкості держави, тоді як прямі іноземні інвестиції демонстрували високу нестабільність та залежність від зовнішніх ризиків.

У третьому розділі досліджено проблему відтоку людського капіталу України в умовах міжнародної міграції та визначено напрями державної політики щодо його збереження й відновлення. Встановлено, що особливу загрозу становить виїзд молоді, студентів, висококваліфікованих спеціалістів і науковців, що створює ризики довгострокового дефіциту кадрів, зниження інноваційного потенціалу та уповільнення післявоєнного розвитку країни. Водночас обґрунтовано, що міжнародну освітню та професійну мобільність доцільно розглядати не лише як загрозу, а і як потенційний ресурс для накопичення міжнародного досвіду, знань і професійних компетенцій за умови ефективної державної політики реінтеграції.

Аналіз перспектив повернення українських громадян засвідчив, що ключовими передумовами добровільного повернення є безпека, доступність житла, наявність робочих місць, стабільність соціального середовища, функціонування освітньої та медичної систем, а також рівень довіри до державних інституцій. Встановлено, що державна політика у сфері повернення

населення має базуватися на принципах добровільності, безпеки, соціальної справедливості та довгострокової реінтеграції.

За результатами дослідження обґрунтовано, що подолання негативних наслідків міжнародної трудової міграції потребує комплексного підходу, який має включати стимулювання економічного зростання, розвиток ринку праці, підвищення рівня доходів населення, підтримку підприємництва, модернізацію системи освіти, реалізацію програм повернення фахівців, стимулювання народжуваності та покращення якості соціальної інфраструктури. Важливим напрямом є також створення умов для професійної самореалізації молоді в Україні та використання потенціалу української діаспори для розвитку держави.

Отже, міжнародна трудова міграція для України є одночасно джерелом як суттєвих ризиків, так і потенційних можливостей. Її негативні наслідки можуть бути мінімізовані за умови формування ефективної, довгострокової та системної державної політики, спрямованої на збереження людського капіталу, стимулювання повернення громадян, залучення міжнародного досвіду українців до розвитку національної економіки та створення передумов для сталого соціально-економічного відновлення України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міграційні процеси: сутність, причини, види та показники міграції. buklib.net. URL: <https://buklib.net/books/27309/>
2. Міграційні процеси в Україні: причини та наслідки - Кадрова Агенція Пелех. Робота за кордоном, вакансії з усього світу від Агентства Пелех - Кадрова Агенція Пелех. URL: <https://pelekh.agency/news/migratsiyni-protsesi-v-ukrayini-prichini-ta-naslidki.html>
3. Причини міжнародної міграції робочої сили та її види URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/international-relations/19307/>
4. Бортник Н., Єсімов С., Мороз Н. Міграційні процеси: поняття, сутність, сучасний стан. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». 2017. Т. 2017, № 884. С. 64–71. URL: <https://doi.org/10.23939/law2017.884.064>
5. Населення України. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/>
6. Білоцерківець В. В., Завгородня О. О., Лебедева В. К. та ін. Міжнародна економіка: підручник. К. Центр учбової літератури, 2012. 416 с.
7. Міграція зовнішня (міждержавна). Інститут історії України. URL: http://history.org.ua/?termin=Migratsiya_zovnishnya
8. Постанова Кабінету Міністрів України № 1030 від 4 грудня 2023 р. Про внесення змін до правил виїзду громадян України за межі держави під час дії воєнного стану. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030-2023-%D0%BF>
9. . Ukraine Human flight and brain drain - data, chart, TheGlobalEconomy.com. TheGlobalEconomy.com. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/human_flight_brain_drain_index/
10. Міграція в Україні: факти і цифри. IOM Ukraine. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/ff_ukr_21_10_press.pdf

11. Україна: Понад 6 мільйонів біженців розкидані по Європі. United Nations. URL: <https://unric.org/en/ukraine-over-6-million-refugees-spread-acrosseurope/>
12. Грошові перекази в Україну. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/>
13. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. (2024). Пріоритети державної політики з реінтеграції внутрішньо переміщених осіб та повернення громадян України з-за кордону. URL: <https://mva.gov.ua>
14. Церковний І. Міграційні зв'язки України: проблеми та тенденції розвитку.
URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/59674/1/%d0%9c%d0%b0%d0%b3%d1%96%d1%81%d1%82%d0%b5%d1%80%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b0_%d0%a6%d0%b5%d1%80%d0%ba%d0%be%d0%b2%d0%bd%d0%b8%d0%b8%cc%86_15.11.pdf.
15. UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees). (2024). Ukraine Situation Update: Return intentions and displacement dynamics. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
16. Валовий внутрішній продукт (2002-2025). Ставки, індекси, тарифи. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
17. Македон В. Оцінка процесів та макроекономічних наслідків міжнародної трудової міграції в умовах глобальної економіки. Економіка та суспільство. 2022. №35.
18. Ukraine Human flight and brain drain - data, chart TheGlobalEconomy.com. TheGlobalEconomy.com. URL: https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/human_flight_brain_drain_index/
19. У Європу за рік виїхало 8 млн українців, але перекази працівників просіли на \$1 млрд. У чому причина? URL: <https://forbes.ua/money/u-2022-mu->

[ukrayinski-migranti-prosili-v-postachannya-valyuti-na-1-mlrd-chomu-skorotilisya-perekazi-rozpovidaie-ekonomist-vasil-povoroznik-21032023-12522](https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayinski-migranti-perekazi-rozpovidaie-ekonomist-vasil-povoroznik-21032023-12522)

20. Українські мігранти почнуть повертатися додому лише у 2027 році, - НБУ. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayinski-migranti-pochnut-povertatisya-1754032072.html>

21. Міграційні процеси в Україні сучасний стан і тенденції - ПНПУ імені В. Г. Короленка. URL: http://pnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/03/robota_10.pdf

22. Білоцерківець В. В., Завгородня О. О., Лебедєва В. К. та ін. Міжнародна економіка: підручник. К. Центр учбової літератури, 2012. 416 с.

23. Причини міжнародної міграції робочої сили та її види URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/international-relations/19307/>

24. Указ Президента України № 312/2024 від 20 червня 2024 р. Про стратегію ветеранської політики на період до 2030 року та стратегію формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період до 2032 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents>

25. Міністерство у справах ветеранів України. (2024). План заходів щодо реалізації стратегії переходу від військової служби до цивільного життя. URL: <https://mva.gov.ua>

26. IOM (International Organization for Migration). (2024). Ukraine Internal Displacement Report – General Population Survey, Round 16. URL: <https://iom.int>